

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

М.І. Кухта, Л.В. Маляр

ПЕДАГОГІКА

Конспект лекцій

Ужгород
2017

УДК 37(075.8)

П 24

Педагогіка: конспект лекцій / Упорядники: Кухта М.І., Маляр Л.В. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. – 100 с.

ISBN 978-617-7333-39-4

Навчальне видання являє собою конспект лекцій з курсу «Загальна педагогіка». Він адресований студентам вищих навчальних закладів педагогічних спеціальностей за освітнім ступенем підготовки «бакалавр», учителям і вихователям загальноосвітніх шкіл, методистам.

Рецензенти:

Козубовська Ірина Василівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Ужгородського національного університету;

Ходанич Лідія Петрівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та психології Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти.

*Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «УжНУ»
(протокол № 6 від 23 травня 2017 р.)*

*Рекомендовано до друку Редакційно-видавничою радою ДВНЗ «УжНУ»
(протокол № 2 від 17 травня 2017 р.)*

ISBN 978-617-7333-39-4

© ДВНЗ «УжНУ», 2017

ЗМІСТ

Вступні зауваги	3
Тема 1. Педагогіка: становлення, сучасний стан	5
Тема 2. Методологія та методи педагогічних досліджень	12
Тема 3. Загальні закономірності розвитку людської особистості ..	16
Тема 4. Мета виховання	20
Тема 5. Педагогічний процес	25
Тема 6. Дидактика: суть, історія розвитку, сучасні проблеми	29
Тема 7. Процес навчання	33
Тема 8. Закономірності та принципи навчання	36
Тема 9. Зміст освіти в загальноосвітній школі	39
Тема 10. Методи навчання	43
Тема 11. Форми навчання	48
Тема 12. Діагностика навчання	53
Тема 13. Зміст виховання	57
Тема 14. Процес виховання	61
Тема 15. Методи виховання	66
Тема 16. Форми виховання	68
Тема 17. Технології виховання. Діагностика вихованості	73
Тема 18. Педагог: професійна діяльність та особистість	80
Тема 19. Система управління сучасною школою	84
Тема 20. Спільна виховна робота школи й сім'ї	89
Рекомендована література	92

ВСТУПНІ ЗАУВАГИ

Навчальне видання у формі конспекту лекцій з курсу «Педагогіка» укладений згідно з навчальною програмою та метою вивчення дисципліни студентами вищих навчальних закладів педагогічних спеціальностей освітнього ступеня «бакалавр».

Навчальний матеріал кожної лекційної теми розпредмечений і структурований наступним чином: програмні питання у вигляді плану лекції, опорні наукові поняття, інформаційний блок, запитання для самоконтролю й корекції знань, завдання для самостійної та індивідуальної роботи, рекомендована література. Зазначена структура дає змогу студентам актуалізувати важливі для розуміння кожної наступної теми попередні базові поняття, а також забезпечує повторення й закріплення вивченого.

Видання охоплює 20 тем навчального курсу і відповідно розкриває зміст таких розділів загальної педагогіки, як «Основи загальної педагогіки», «Дидактика», «Теорія виховання», «Теорія управління навчальним закладом». Такий підхід, на думку укладачів, є оптимальним в умовах ущільнення аудиторного вивчення дисципліни.

Система запитань і практичних завдань дозволяє студентам здійснювати самоконтроль і самокорекцію вивченого в період підготовки до підсумкового модульного контролю, проектувати теоретичні положення на обрану сферу професійної діяльності.

Формат видання зручний для підготовки до практичних занять, виконання самостійної й індивідуальної роботи, а також для поглиблення знань шляхом додаткового опрацювання джерел, вказаних до кожної теми.

Конспект лекцій придатний до використання в практичній педагогічній діяльності вчителів загальноосвітніх шкіл, вихователів і методистів освітніх закладів різних типів, викладачів вищої школи.

Тема 1. Педагогіка: становлення, сучасний стан

План

1. Педагогіка як наука: об'єкт, предмет, завдання педагогіки. Народна педагогіка й етнопедагогіка.
2. Основні педагогічні категорії.
3. Педагогічна наука і педагогічна практика.
4. Система педагогічних наук (галузі педагогіки).
5. Зв'язок педагогіки з іншими науками.

Опорні поняття: педагогіка, народна педагогіка, етнопедагогіка; педагогічний процес: навчання, розвиток, виховання, формування особистості; педагогічна теорія і педагогічна практика, галузі педагогіки.

До XVII ст. педагогіка розвивалася в складі філософії. В 1623 р. англійський філософ Ф.Бекон у трактаті «Про достоїнства і збільшення наук» виокремив педагогіку як самостійну науку. У цьому ж столітті чеський педагог Ян Амос Коменський ствердив цей статус у праці «Велика дидактика», в якій:

а) теоретично обґрунтував класно-урочну систему навчання й урок як провідну форму навчання;

б) сформулював «золоте правило» дидактики, що стосується використання наочності в навчальному процесі;

в) визначив суть принципу природовідповідності в навчанні, який зобов'язує вчителя враховувати в процесі навчання «усю багатогранну природу» дитини, тобто вікові й індивідуальні особливості розвитку, природні задатки й розумові здібності, інтереси, нахили тощо.

Педагогіка – наука, що вивчає процеси навчання, виховання, розвитку і формування особистості.

Об'єктом педагогіки є педагогічний процес.

Предметом педагогіки є процес становлення і розвитку особистості в умовах її навчання та виховання.

Завдання педагогіки: вивчення й обґрунтування законів і закономірностей формування та розвитку людської особистості, розробка на цій основі теоретико-методологічних і методичних засад

навчання та виховання як спеціально організованого педагогічного процесу.

Конкретними завданнями педагогіки є:

- обґрунтування моделі педагогічної теорії та практики, яка на сучасному етапі розвитку суспільства має бути гуманістичною та забезпечувати особистісний розвиток вихованця;
- узагальнення законів і закономірностей педагогічного процесу;
- дослідження процесу розвитку особистості та встановлення співвідношення між процесами навчання, виховання, розвитку і формування особистості;
- визначення мети, завдань, змісту і результатів виховання й навчання;
- розробка нових педагогічних технологій;
- вивчення й узагальнення практики та передового досвіду педагогічної діяльності;
- упровадження результатів і рекомендацій педагогічних досліджень у шкільну практику;
- прогнозування розвитку педагогічної теорії та практики.

Основні категорії педагогіки:

Педагогічний процес – це динамічна система, що об'єднує процеси навчання, виховання, розвитку і формування особистості учня.

Схематично: ПП=ПН+ПВ+ПР+ПФ.

Мета педагогічного процесу – гармонійний розвиток особистості. Ця ж мета реалізується в кожному із зазначених субпроцесів, розмежування між якими в реальному педагогічному процесі має умовний характер. Відмінність встановлюється за домінуютьною функцією. В навчальному процесі гармонійний розвиток досягається через пізнавальну діяльність учня, тому визначальною є дидактична функція. У виховному процесі шлях до гармонійності формується через різні види діяльності учня і переважає виховна функція. Процеси розвитку і формування особистості завше відбуваються синхронно з процесами навчання і виховання.

Процес навчання – це та частина педагогічного процесу, у якій навчання, виховання, розвиток і формування особистості учня відбуваються в пізнавальній діяльності на основі співпраці з учителем.

Отже, навчання – цілеспрямована взаємодія вчителя та учнів, у процесі якої відбувається засвоєння знань, розвиток пізнавальних процесів, формування практичних умінь і навичок, виховання особистісних якостей на основі моральних цінностей.

Процес виховання – це та частина педагогічного процесу, у якій навчання, виховання, розвиток і формування особистості вихованця відбуваються в різних видах діяльності на основі співпраці з вихователем.

Отже, виховання – це цілеспрямований та організований процес формування особистості під впливом і зовнішніх, і внутрішніх чинників.

Термін «виховання» – багатоаспектний. В широкому розумінні виховання пояснюється як вплив соціальних інститутів, спрямований на забезпечення оптимальних умов для фізичного, психічного і соціального розвитку вихованців. У вузькому значенні під вихованням розуміють конкретну виховну дію (виховний вплив) учителя, батьків та інших осіб з метою формування в дитини заданих морально-духовних якостей.

Варто підкреслити, що і педагогічний процес у цілому, і поокремо взяті процеси навчання та виховання в сучасній загальноосвітній школі носять суб'єкт-суб'єктний характер, що означає: взаємодія вчителя та учнів вибудовується на основі педагогіки співпраці, тобто рівнозначних партнерських стосунків.

Освіта – процес і результат засвоєння учнями систематизованих знань, умінь і навичок, формування на їх основі наукового світогляду, моральних та інших якостей особистості, розвиток її творчих сил і здібностей.

Самовиховання – діяльність людини, спрямована на перетворення власної особистості. Самовиховання як самовдосконалення здійснюється в різних сферах: інтелектуальній, емоційно-почуттєвій, вольовій, духовній, моральній, естетичній, фізичній та ін.

Перевиховання – виправлення відхилень, вад, негативних наслідків, допущених у вихованні особистості.

Народна педагогіка – це система поглядів народу на питання виховання дітей, яка склалася історично і передається у вигляді знань та умінь від попередніх поколінь наступним. Іншими словами, це емпіричні педагогічні знання і досвід народу, що проявляються в узагальнених і домінуючих поглядах на мету, завдання, засоби і методи догляду, виховання та навчання дітей. До наукового обігу термін «народна педагогіка» ввели О. Духнович та К. Ушинський. Останній є автором відповідного методичного посібника для вчителя «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских» (середина ХІХ ст.)

Етнопедагогіка – наука про народну педагогіку, яка досліджує досвід народу, з'ясовує можливості й ефективні шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей народу в сучасній науково-педагогічній діяльності, досліджує способи встановлення контактів народної педагогічної мудрості з педагогічною наукою, аналізує педагогічне значення тих чи інших явищ народного життя і з'ясовує їх відповідність чи невідповідність сучасним завданням виховання. До наукового обігу термін «етнопедагогіка» уведений у 70-і роки ХХ ст. чуваським педагогом В.Волковим.

Отже, народна педагогіка – це суспільне явище, процес, що виникає одночасно з появою людського суспільства як виклик на потребу передачі соціального досвіду або культури нащадкам. Натомість етнопедагогіка – це наукова галузь, об'єктом дослідження якої є народна педагогіка.

Терміном «педагогіка» позначають дві сфери людської діяльності, спрямовані на виховання людини – педагогічну науку і педагогічну практику.

Педагогічна теорія досліджує закони та закономірності виховання, обґрунтовує його теоретико-методологічні основи, накопичує теоретичні знання (про цілі, завдання, зміст, технології, особливості виховання, навчання, розвитку людей різних вікових груп) і професійні уміння прогнозувати, проектувати і здійснювати педагогічний процес.

Об'єктом педагогічної практики є взаємодія учасників педагогічного процесу, тобто вчителя та учнів, а предметом – механізми цієї взаємодії, тобто методи (прийоми), засоби, технології навчання та виховання, зумовлені поставленою метою.

Це означає, що педагогічна практика, спираючись на педагогічну теорію, реалізує теоретичні положення в навчально-виховному процесі, в професійній діяльності вчителя. З точки зору складності практичної виховної діяльності педагогічну практику часто розглядають як мистецтво, досконалості якого немає меж. К.Ушинський у передмові до праці «Людина як предмет виховання» підкреслював, що педагогіка – не наука, а найглибше, найскладніше і найнеобхідніше зі всіх мистецтв, які знає людство.

У ХХІ ст. педагогічна наука – це розгалужена система), теорія виховання, теорія управління навчально-виховним закладом (школознавство);

➤ вікова педагогіка (дошкільна, шкільна, педагогіка дорослих) досліджує проблеми освіти, навчання і виховання людей різних вікових груп;

➤ історія педагогіки вивчає стан і розвиток педагогічної теорії та практики на різних етапах розвитку людського суспільства;

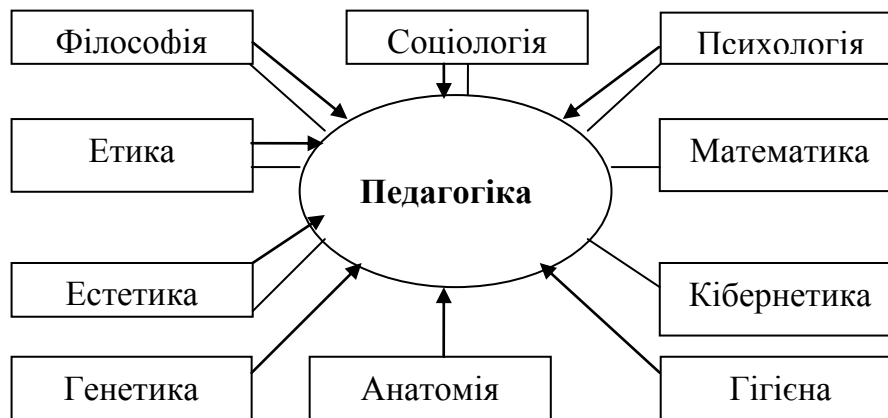
➤ соціальна педагогіка – галузь педагогіки, яка вивчає особливості організації соціального виховання, вплив на розвиток особистості різних факторів соціального середовища. Науково-теоретичну структуру соціальної педагогіки утворюють: агогіка (вивчає проблеми попередження відхилень у поведінці дітей та підлітків), герогіка (вивчає соціально-педагогічні проблеми людей похилого віку), андрагогіка (наука про освіту й виховання людини протягом усього її життя), віктимологія (вивчає соціально-педагогічні проблеми різних категорій людей, які стали жертвами несприятливих умов соціальної організації та насильства);

➤ спеціальна або корекційна педагогіка досліджує особливості навчання і виховання дітей з вадами розвитку: тифлопедагогіка – наука про навчання та виховання сліпих і слабкозорих людей, сурдопедагогіка – людей з вадами слуху, олігофренопедагогіка – розумово відсталих і дітей із затримкою розумового розвитку;

➤ прикладні галузі педагогіки охоплюють усі сфери життя сучасної людини: педагогіка сім'ї, медична, спортивна, інженерна та ін.

Зв'язок педагогіки з іншими науками

Умовні позначки: « $\leftrightarrow$ » використання у педагогіці ідей, теоретичних положень і висновків інших наук; « $\rightarrow$ » використання ідей, які застосовують в інших науках.

Запитання для самоконтролю:

1. Що є об'єктом дослідження педагогіки і які проблеми вона розробляє?
2. Розкрийте суть предмета педагогічної науки.
3. Сформулюйте основні категорії педагогіки.
4. Які завдання педагогіки?
5. Що спільного і відмінного між педагогічною наукою і педагогічною практикою?
6. Охарактеризуйте структуру та галузі педагогіки.
7. Яке значення мають зв'язки педагогіки з іншими науками для розробки теорії виховання?
8. Який зв'язок між філософією та педагогікою?

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Проаналізуйте сформульовані в різних посібниках з педагогіки тлумачення категорій «виховання», «навчання» та «освіта». Виберіть з них ті, які, на вашу думку, найвдаліше характеризують суть означуваних ними педагогічних явищ. Обґрунтуйте свій вибір.

2. Випишіть зі статті К.Д. Ушинського «Про користь педагогічної літератури» судження про роль педагогічної науки в успішності педагогічної діяльності.
3. Ознайомтесь із концептуальними положеннями про педагогічну діяльність, навчання і виховання за працями В.О.Сухомлинського.

Рекомендована література

1. Волкова Н.П. Педагогіка. – К., 2003.
2. Гончаренко СУ. Український педагогічний словник. – К., 1997.
3. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). К., 1994.
4. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. – К., 2003.
5. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті // Освіта України.— 2002.— 23 квітня.
6. Фіцула М.М. Педагогіка. – К., 2005.
7. Щербань П.М. Прикладна педагогіка. – К., 2002.

Тема 2. Методологія та методи педагогічних досліджень

План

1. Науково-педагогічне дослідження: поняття, методологія, методика, основні завдання.
2. Характеристика методів педагогічних досліджень.
3. Етапи педагогічних досліджень.
4. Культура педагогічних досліджень.

Опорні поняття: науково-педагогічне дослідження, методологія, методика, метод, емпіричні, теоретичні, математичні методи, об'єкт, предмет, мета, завдання, гіпотеза, етапи дослідження.

Науково-педагогічне дослідження – особлива форма процесу пізнання педагогічної дійсності, систематичне цілеспрямоване вивчення її явищ і процесів, в якому використовуються засоби і методи науки і яке завершується формулюванням знання про досліджуваний об'єкт.

Методологія:

- 1) сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в науці;
- 2) вчення про методи пізнання та перетворення дійсності.

Методи дослідження – прийоми, процедури та операції емпіричного і теоретичного пізнання й вивчення явищ педагогічної дійсності.

Методика – конкретні принципи, форми та засоби використання методів, за допомогою яких здійснюється пізнання педагогічних проблем та їх розв'язання.

Основними критеріями ефективності науково-педагогічного дослідження є новизна наукового результату, збагачення теоретичних знань, покликаних сприяти удосконаленню процесу виховання, навчання й розвитку особистості, ефективному та якісному вирішенню конкретних навчально-виховних завдань.

Класифікація методів науково-педагогічного дослідження

ЕМПІРИЧНІ

педагогічне спостереження – пряме і опосередковане, повне і вибіркоче, самоспостереження;

бесіда та інтерв'ю;

анкетування – відкриті, закриті, напіввідкриті, полярні, анонімні та ін. анкети;

педагогічний експеримент – лабораторний і природний, констатуючий і формуючий;

метод вивчення шкільної документації та учнівських робіт;

метод рейтингу;

метод узагальнення незалежних характеристик;

метод соціометрії;

метод аналізу результатів діяльності учня;

метод психолого-педагогічного тестування – тести досягнень, інтелекту, креативності, особистісні, проєктивні та ін.

ТЕОРЕТИЧНІ

аналіз; синтез; індукція; дедукція; порівняння; класифікація; узагальнення; абстрагування; конкретизація.

МАТЕМАТИЧНІ ТА СТАТИСТИЧНІ

реєстрування; ранжування; моделювання; вимірювання та ін.

Логіка (етапи) педагогічного дослідження:

1. Визначення проблеми дослідження, його об'єкта, предмета, мети.
2. Ґрунтовне і всебічне вивчення наукових фактів, положень, висновків. Їх критичний аналіз.
3. Вивчення шкільної практики.

4. Формулювання гіпотези дослідження.
5. Виконання експериментальної роботи.
6. Зіставлення експериментальних даних з масовою практикою.
7. Узагальнення результатів дослідження, формулювання наукових висновків, доведення або спростування гіпотези.
8. Оформлення результатів дослідження, втілення їх у педагогічну практику.

Принципи психолого-педагогічного дослідження:

- 1) принцип усебічного вивчення особистості школяра;
- 2) принцип постійного, а не епізодичного вивчення особистості школяра;
- 3) принцип урахування вікових особливостей школяра;
- 4) принцип вивчення особистості школяра в діяльності та через діяльність;
- 5) принцип комплексного використання методів науково-педагогічного дослідження;
- 6) принцип добровільності;
- 7) принцип педагогічної етики (дослідження, що суперечать моральності й етичним нормам, заборонені).

Запитання і завдання:

1. Розкрийте суть понять «об'єкт», «предмет», «мета», «гіпотеза» дослідження.
2. Проаналізуйте взаємозв'язок понять методологія, метод, методика дослідження.
3. Охарактеризуйте емпіричні методи педагогічного дослідження.
4. Охарактеризуйте теоретичні методи педагогічного дослідження.
5. Які методи будете використовувати, досліджуючи стан навчально-виховного процесу в школі?
6. Які методи будете використовувати для вивчення досвіду свого колеги?

7. Які методи будете застосовувати для вивчення особистості школяра та класного колективу?
8. Методи дослідження яких наук творчо використовує педагогіка?
9. Охарактеризуйте основні вимоги до організації педагогічних досліджень.
10. Прокоментуйте слова В.О.Сухомлинського: «Стає майстром педагогічної праці найперше той, хто відчув у собі дослідника».

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Визначте педагогічні проблеми, які, на Вашу думку, доцільно було б дослідити.
2. Підготуйте програму бесіди зі старшокласниками за темою «Вільний час учня» та проведіть її з учнями під час педагогічної практики у школі.
3. Складіть анкету для учнів різних вікових груп на визначення читацьких інтересів.

Рекомендована література

1. Волкова Н.П. Педагогіка. – К., 2003.
2. Власова О.І. Педагогічна психологія. – К., 2005.
3. Дубасенюк О.А. Практикум з педагогіки. – К., 2004.
4. Казанская В. Г. Педагогическая психология. – Санкт-Петербург, 2003.
5. Ликов В. Дбайливе ставлення до дитини в народнопедагогічній концепції В.О. Сухомлинського // Рідна школа. – №12. – 2005. – С. 16–19.
6. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. – К., 2003.
7. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: В 2-х кн. – Кн.1. – М., 1999.
8. Якса Н.В. Основи педагогічних знань. – К., 2007.

Тема 3. Загальні закономірності розвитку людської особистості

План

1. Поняття «розвиток» у педагогічній науці. Розмежування понять «індивід», «особистість», «індивідуальність».
2. Основні чинники розвитку особистості.
3. Роль спадковості в розвитку людини.
4. Середовище і розвиток.
5. Вплив виховання на розвиток людини.
6. Активна діяльність особистості як чинник її розвитку.

Опорні поняття: розвиток, індивід, особистість, індивідуальність, соціалізація, чинники розвитку (спадковість, середовище, виховання, активна діяльність), задатки, здібності.

Наука використовує три загальних поняття щодо характеристики людини: «індивід», «особистість», «індивідуальність».

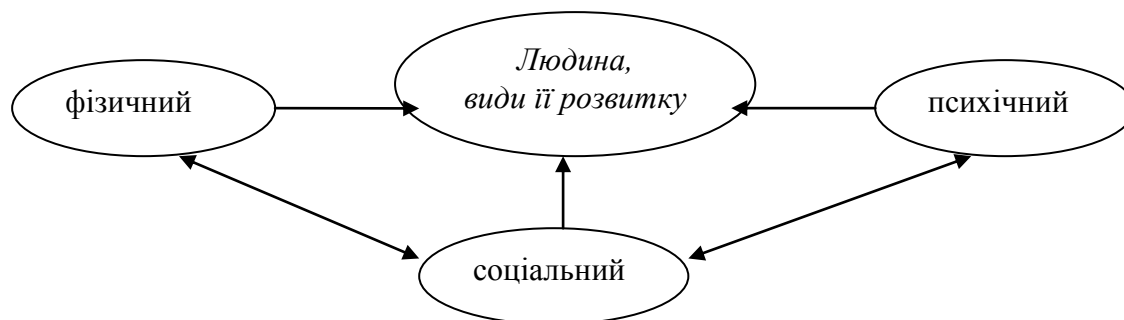
Індивід – це біосоціальне визначення людини як представника виду «*homo sapiens*». Індивід:

1) у вузькому значенні – окремий організм, людина як представник біологічного виду;

2) в широкому значенні – окрема людина, самостійний суб'єкт.

Отже, в понятті «індивід» зафіксована приналежність до людського роду.

Розвиток – це специфічний процес змін, результатом якого є виникнення новоутворень; поступальний процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного.

Формування особистості – процес соціального розвитку людини під дією внутрішніх і зовнішніх чинників, становлення її як суб'єкта діяльності, члена суспільства, громадянина.

Особистість – соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин.

Особистість характеризують такі ознаки:

- розумність (визначає рівень інтелектуального розвитку);
- відповідальність (рівень розвитку почуття відповідальності, уміння керувати своєю поведінкою, аналізувати свої вчинки і відповідати за них);
- свобода (здатність до автономної діяльності, прийняття самостійних рішень);
- особиста гідність (визначається рівнем вихованості, адекватністю самооцінки);
- індивідуальність (визначається сукупністю зовнішніх та внутрішніх особливостей людини, що формують її своєрідність, відмінність від інших людей).

Індивідуальність – особистість, яка характеризується унікальними, неповторними соціально-психічними якостями, що вирізняють її з-поміж інших особистостей.

Отже, розвиток людини – це складний еволюційно-інволюційний процес, у ході якого відбуваються як прогресивні, так і регресивні зміни в інтелектуальній, емоційно-вольовій, поведінковій та інших сферах особистості.

Основні чинники розвитку особистості: спадковість, середовище, виховання, активна діяльність.

Базою є спадковість, яка розвивається при взаємодії основних зовнішніх чинників – середовища і виховання. Взаємодія трьох чинників може бути оптимальною (рівнобічний трикутник) або за умов переоцінки одного із двох зовнішніх чинників – негармонійною. Буває й так, що успадкована основа недостатньо розвивається як середовищем, так і вихованням. Отже, жоден з чинників не діє самостійно, а тому результат розвитку залежить від їх узгодженості.

Рушійною силою процесу розвитку є суперечності між фізичними та соціально-психічними потребами людини – з одного боку, та наявним рівнем фізичного, психічного і соціального розвитку – з іншого. Рушійна сила проявляється в підвищенні фізичної й соціально-психічної активності особистості, що спрямована на розвиток якостей, необхідних для задоволення потреб людини.

Результативність виховного впливу залежить від відповідності мети, змісту і методів виховання не тільки досягнутому рівню розвитку дитини – «рівню актуального розвитку», а й «зоні найближчого розвитку» (теорія Л.С.Виготського: навчання завжди випереджає розвиток, тобто веде його за собою). Орієнтуючись на процеси, які ще не дозріли, знаходяться в стадії становлення, вихователь може створити нову «зону актуального розвитку», повести за собою розвиток. Отже, зона актуального розвитку – це ті якості особистості, які вже сформовані на достатньому рівні і використовуються для вирішення різних завдань, в т.ч. й навчальних. У зоні найближчого розвитку знаходяться ті якості, які поки що в зародковому стані, мають латентний характер, але за сприятливих умов можуть перейти до зони актуального розвитку.

Запитання для самоконтролю:

1. Обґрунтуйте поняття: людина, індивід, індивідуальність, особистість.
2. Які чинники зумовлюють розвиток особистості?
3. Поясніть співвідношення соціального та біологічного в розвитку особистості.
4. Чи успадковуються моральні та соціальні якості?
5. Як впливає виховання на розвиток особистості?
6. Чому педагогічно недоцільно оберегати дитину від негативних чинників суспільного оточення, ізолювавши її від них?
7. Що таке «зона актуального розвитку» і «зона найближчого розвитку»?
8. Поясніть суть різноманітних теорій розвитку особистості.
9. Яким чином розвиток залежить від активності особистості?

10. Яким чином пояснюється вплив спадковості, середовища і виховання на розвиток особистості в народній педагогіці?
11. Прокоментуйте слова К.Д.Ушинського: «Якщо педагогіка хоче виховати людину у всіх відношеннях, то вона повинна попередньо пізнати її також у всіх відношеннях».

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Зробіть порівняльний аналіз особливостей фізичного розвитку і нервово-психічної сфери школярів різного віку, з'ясуйте їх вплив на організацію навчальної діяльності та рівень пізнавальної активності.
2. Наведіть 2 – 3 приклади впливу соціального середовища на розвиток особистості дитини.

Рекомендована література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. – К., 2003.
2. Волкова Н.П. Педагогіка. – К., 2003.
3. Головінський І. Педагогічна психологія. - К., 2003.
4. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. – К., 2003.
5. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: В 2-х кн. – Кн.1. – М., 1999.
6. Фельдштейн Д.И. Психология становления личности. – М., 1994.

Тема 4. Мета виховання

План

1. Поняття мети виховання.
2. Умови і чинники визначення цілей виховання.
3. Зародження та формування ідеї про всебічний розвиток особистості.
4. Національне та громадянське виховання.
5. Цілі виховання у зарубіжній педагогіці.

Опорні поняття: мета виховання, всебічний гармонійний розвиток особистості, чинники визначення цілей виховання, національне і громадянське виховання.

Мета виховання – наперед визначені результати формування і розвитку особистості, яких прагнуть досягти в процесі виховної роботи. Мета є визначальною характеристикою виховної системи.

Мета виховання – це соціальна ідея, яка перетворюється у внутрішню детермінанту життєдіяльності вихованця, тобто відбувається процес **інтеріоризації** соціальної ідеї в індивідуальну якість особистості, як правило, очікувану позитивну з боку вчителя.

У практичній виховній роботі педагог ставить конкретні цілі виховання – завдання. Тому справедливим є й таке визначення: мета виховання – це система завдань, які вона реалізує.

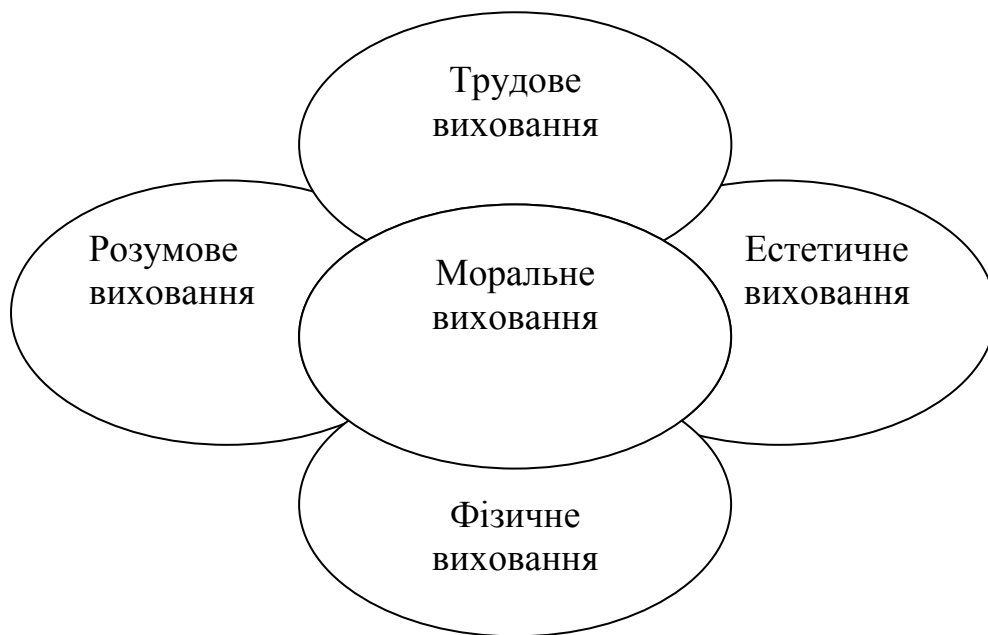
Чинники визначення цілей виховання:

- рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин суспільства;
- темпи науково-технічного і соціального прогресу;
- економічні можливості суспільства;
- рівень розвитку педагогічної теорії;
- можливості навчально-виховних установ, педагогів тощо.

Найвище призначення виховання – сформувати досконалу людину. Ідеали досконалої особистості у різних народів дуже схожі. Вони включають розум, красу, працелюбність, високі моральні якості, фізичну силу, витривалість, риси борця за справедливість,

тобто якості, які характеризують всебічно і гармонійно розвинену людину.

Структура всебічного гармонійного розвитку особистості ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Всебічне виховання передбачає формування у людини певних якостей відповідно до вимог морального, розумового, трудового, фізичного й естетичного виховання.

Під гармонійністю розуміють узгодження, поєднання цих якостей, їх взаємодоповнення та взаємозбагачення в духовному й фізичному естві людини. Поняття всебічного гармонійного виховання діалектично взаємозумовлені.

Отже, в сучасній теорії виховання для забезпечення гармонійного розвитку особистості визначені 5 напрямів виховання: інтелектуальне, моральне, трудове, фізичне, естетичне.

У Законі України «Про освіту» (від 23 березня 1996 р.) зазначено: «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого,

культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями».

Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)» так визначає мету **національного виховання**: «...набуття молодими поколіннями соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури національних взаємин, формування у молоді незалежно від національної приналежності особистих рис громадян Української держави», сказано в Національній доктрині розвитку освіти, – виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури».

У зарубіжній педагогіці існують різні концепції визначення мети і цілей виховання.

Педагогіка екзистенціалізму ставить за мету озброєння людини досвідом існування. Мета процесу виховання в тому, щоб навчити людину творити себе як особистість. Одне з центральних завдань виховання – допомогти людині зробити моральний вибір. Основою для моральної поведінки є три фундаментальні добродієвості: довіра, надія, вдячність.

Педагогіка неотоїзму виступає за виховання людини, ідеалом життя якої є Бог. Близькою метою виховання є християнське удосконалення людини на землі, віддаленою метою – турбота про її життя в потойбічному світі, спасіння душі.

Новогуманістична педагогіка мету виховання вбачає у формуванні інтелектуальної особистості, а одним з важливих завдань – розвиток здатності людини до самостійних суджень і рішень.

Прагматична педагогіка метою виховання вважає підготовку до життя, а важливими завданнями – пробудження і розвиток внутрішньої активності, спрямованої на досягнення життєвих цілей, виховання підприємливості, соціальної коректності, високого почуття гідності, сили тощо.

Педагогіка необіхевіоризму основну мету виховання вбачає у формуванні «керованого індивіда» – справжнього громадянина, який

сприймає систему, дотримується прав і обов'язків демократичного суспільства, є патріотом своєї спільноти, держави, світу.

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке мета виховання?
2. Яке значення для педагогічної теорії та практики має чітке визначення мети виховання?
3. Які суспільно-економічні передумови зумовили необхідність усебічного і гармонійного розвитку особистості?
4. Як ви розумієте поняття «всебічний гармонійний розвиток особистості»?
5. Які напрями виховання реалізують його мету в сучасній загальноосвітній школі?
6. Як визначається мета освіти в Україні?
7. У чому суть національного виховання?
8. Які цілі виховання висуває педагогіка прагматизму?
9. Яку мету виховання переслідують педагоги-екзистенціалісти?
10. Які цілі ставить педагогіка неотомізму?
11. Які цілі виховання переслідує педагогіка необіхевіоризму?
12. Яку мету ставить новогуманістична педагогіка?
13. Беручи до уваги висунуті цілі виховання, скажіть, що об'єднує різні концепції в педагогіці розвинутих країн?

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Законспекуйте основні положення «Концепції національного виховання». Доведіть соціальне значення принципів національного виховання як основи удосконалення процесу виховання в сучасній школі.
3. Ознайомтесь із Законом України «Про загальну середню освіту», випишіть завдання загальноосвітніх навчально-виховних закладів із забезпечення виховання школярів.

4. Користуючись фактами сучасного життя, обґрунтуйте зростаючу роль навчання й виховання та вплив соціальних чинників на формування громадянина України.
5. Проаналізуйте, як ваша сім'я і школа, в якій Ви навчалися, сприяли вашому всебічному розвитку.

Рекомендована література

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). – К., 1994.
2. Закон України «Про загальну середню освіту» // Інф. Збірник МОН України. – 1999. – №15.
3. Концепція національного виховання. – К., 1994.
4. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка. – К., 2003.
5. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. – К., 2003.
6. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті // Освіта України. – 2002. – 23 квітня.

Тема 5. Педагогічний процес

План

1. Суть педагогічного процесу.
2. Педагогічний процес як система.
3. Закономірності педагогічного процесу.
4. Організація педагогічного процесу.

Опорні поняття: педагогічний процес, навчання, розвиток, виховання, структура (компоненти) педагогічного процесу, закономірності педагогічного процесу.

Педагогічний процес – цілеспрямована, свідомо організована, динамічна взаємодія (співпраця, партнерство) вихователів і вихованців, у процесі якої вирішуються суспільно необхідні завдання освіти й гармонійного виховання.

Педагогічний процес – цілісний процес, який органічно поєднує навчання, виховання, розвиток та формування особистості вихованців. Цілісний педагогічний процес – це якісне новоутворення, що регулюється власними закономірностями (цілісністю, спільністю, єдністю), котрі підпорядковують усі компоненти єдиній меті. Структура цілісного педагогічного процесу універсальна: притаманна як ЦПП в цілому, так і кожному з його субпроцесів (оскільки єдиною є основа – педагогічна діяльність).

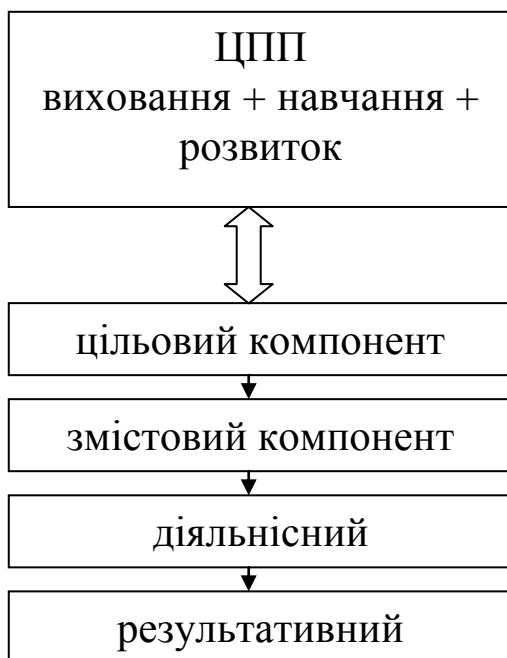
Загалом закономірність – це взаємозалежність між двома компонентами, явищами, процесами, яка є типовою і здатна повторюватися. Отже, в закономірностях будь-якого процесу (зокрема й педагогічного) відображаються об'єктивні, необхідні, суттєві, типові, повторювані зв'язки. Закономірність встановлює кореляційну залежність ефективності конкретного процесу від чого-небудь з ним пов'язаного.

З-поміж загальних закономірностей педагогічного процесу найсуттєвішими є:

- закономірність зумовленості педагогічного процесу потребами суспільства й особистості, можливостями суспільства, умовами протікання процесу;

- закономірність розвитку особистості в педагогічному процесі;
- закономірність управління педагогічним процесом;
- закономірність стимулювання й мотивації пізнавальної діяльності;
- закономірність єдності чуттєвого, логічного і практики в педагогічному процесі;
- закономірність єдності зовнішньої (педагогічної) та внутрішньої (пізнавальної) діяльності;
- закономірність єдності завдань, змісту, організаційних форм, методів і результатів виховання;
- закономірність динаміки педагогічного процесу;
- закономірність інтегрального (нерозривно зв'язаного, суспільного, єдиного) результату педагогічного процесу.

Структура цілісного педагогічного процесу

Організація педагогічного процесу містить етапи:

- підготовчий – створення належних умов для перебігу процесу в заданому напрямі. З цією метою вирішуються завдання: цілепокладання, діагностики умов перебігу, прогнозування перебігу і результатів педагогічного процесу, проектування та планування розвитку процесу;
- основний – етап здійснення педагогічного процесу;
- завершальний – етап аналізу досягнутих результатів.

Запитання для самоконтролю:

1. Розкрийте суть педагогічного процесу.
2. У чому суть поняття «педагогічна взаємодія»?
3. Що означає цілісність педагогічного процесу?
4. У чому специфіка процесів, які входять до педагогічного процесу?
5. Охарактеризуйте структуру педагогічного процесу.
6. Проаналізуйте основні структурні компоненти педагогічного процесу.
7. Що виступає рушійною силою педагогічного процесу?
8. Проаналізуйте загальні закономірності педагогічного процесу.
9. Виділіть і проаналізуйте основні етапи організації педагогічного процесу.
10. Що таке діагностика, прогнозування, проектування?
11. Як ви визначите динаміку педагогічного процесу?

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Зробіть стислий письмовий аналіз структури діяльності вихователя.

2. Підготуйте таблицю «Закономірності педагогічного процесу» за зразком:

Закономірність	Виражає зв'язок між
Єдність зовнішньої (педагогічної) та внутрішньої (пізнавальної) діяльності	Якістю педагогічної діяльності та якістю власної навчально-пізнавальної діяльності виховання

Рекомендована література

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К., 1997.
2. Кушнір В. Особливості гуманістичного аспекту педагогічного процесу // Рідна школа. – 2007. – № 4. – С. 27 – 30.
3. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. – К., 2003.
4. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: В 2-х кн. – Кн.1. – М., 1999.
5. Фіцула М.М. Педагогіка. – К., 2005.
6. Ягупов В.В. Педагогіка. – К., 2002.
7. Якса Н.В. Основи педагогічних знань. – К., 2007.

Тема 6. Дидактика: суть, історія розвитку, сучасні проблеми

План

1. Поняття дидактики, історія її розвитку.
2. Основні завдання дидактики на сучасному етапі.
3. Проблеми сучасної освіти та стратегія розвитку освіти в Україні.

Опорні поняття: дидактика, освіта, навчання, самоосвіта, викладання, учіння, дидактична концепція, процес навчання, знання, уміння, навички, методи, прийоми, засоби, форми навчання, зміст освіти, закономірності та принципи навчання, гуманізація, демократизація.

Дидактика як загальна теорія освіти і навчання досліджує загальні положення й закономірності, що стосуються вивчення всіх предметів. Часткові методики, використовуючи висновки та рекомендації дидактики, обґрунтовують організацію навчання з окремих навчальних предметів, тобто розкривають специфіку їх викладання.

Основні дидактичні системи: традиційна (концепції Я.А. Коменського, Й.Г. Песталоцці, Й.Ф. Гербарта), педоцентрична (Д.Дьюї), сучасна.

Актуальні завдання дидактики:

1. Визначення педагогічних основ змісту освіти:

- оптимальне поєднання гуманітарної та природничо-математичної складових освіти, теоретичних і практичних компонентів, класичної спадщини та сучасних досягнень наукової думки, органічний зв'язок з національною історією, культурою, традиціями;
- відбір і структуроутворення навчального матеріалу на засадах диференціації;
- створення інтегрованих курсів, пошук інших підходів до структуроутворення знань як засобу цілісного розуміння та пізнання світу;
- вироблення єдиних державних стандартів освіти.

2. Дослідження закономірностей і принципів навчання, а також шляхів підвищення розвивального та виховного впливів на учнів.

3. Вивчення закономірностей навчально-пізнавальної діяльності учнів та шляхів її активізації у процесі навчання.

4. Розробка системи загальнопедагогічних методів навчання і умов їх найефективнішого застосування; нових педагогічних, інформаційних технологій.

5. Визначення й удосконалення організаційних форм навчальної роботи в освітньо-виховних закладах.

У «Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті» зазначено: «Мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід’ємну складову європейської та світової спільноти».

Пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку освіти є:

- особистісна орієнтація освіти;
- опертя на національні й загальнолюдські цінності;
- створення для громадян рівних можливостей здобуття освіти;
- постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації педагогічного процесу;
- розвиток системи безперервної освіти та навчання впродовж життя;
- пропагування здорового способу життя;
- розширення україномовного освітнього простору;
- забезпечення освітніх потреб національних меншин;
- забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійної самореалізації педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їхнього соціального статусу;
- розвиток дошкільної, позашкільної, загальної середньої освіти в сільській місцевості та професійно-технічної освіти;

- поєднання освіти і науки, розвиток педагогічної та психологічної науки, дистанційної освіти;
- запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій;
- створення індустрії сучасних засобів навчання і виховання, повне забезпечення ними навчальних закладів;
- створення ринку освітніх послуг та його науково-методичного забезпечення;
- інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітнього простору.

Запитання і завдання:

1. Що таке дидактика?
2. Які завдання вирішує дидактика?
3. Обґрунтуйте зв'язок дидактики з іншими науками.
4. Що таке освіта? Чи однозначне це поняття?
5. Що таке дидактична концепція, система?
6. У чому особливості традиційної дидактичної системи?
7. Охарактеризуйте педоцентричну дидактичну систему.
8. У чому особливості сучасної системи навчання?
9. Що нового внесли в розробку особистісно орієнтованого навчання учителі-новатори в 70-х – 80-х роках ХХ століття?

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. За хрестоматією «Історія зарубіжної педагогіки», укладеною Є.І. Коваленко та Н.І. Белкіною (К., 2006), ознайомтеся з працями Я.А. Коменського, Й.Песталоцці, Й.Гербарта, Д.Дьюї та ін., заповніть таблицю:

Видатні дидакти	Дидактичні ідеї

2. Охарактеризуйте елементи дидактичних систем минулого, які збереглися в сучасній українській школі.
3. У проекті «Нова школа» сформульовані принципи реформування загальноосвітньої школи. Проаналізуйте їх суть.
4. Законспекуйте основні положення «Національної доктрини розвитку освіти в Україні». На основі цього документа проаналізуйте стратегію розвитку сучасної освіти в Україні.

Рекомендована література

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). – К., 1994.
2. Закон України «Про освіту». – К., 1996.
3. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія / Уклад. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. – К., 2006.
4. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті // Освіта України. – 2002. – 23 квітня.
5. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: В 2-х кн. – Кн.1. – М., 1999.
6. Стельмахович М.Г. Народна дидактика. – К., 1985.
7. Чайка В. Основи дидактики. – Тернопіль, 2002.
8. Щербань П.М. Прикладна педагогіка. – К., 2002.

Тема 7. Процес навчання

План

1. Суть процесу навчання.
2. Функції процесу навчання.
3. Процес навчання як система.
4. Діяльність учителя і учня у різних видах навчання.

Опорні поняття: навчання, розвиток, виховання, викладання, учіння, структура (складові компоненти) процесу навчання, цілепокладання, прогнозування результатів, стимулювання інтересу, позитивна мотивація учіння, зворотний зв'язок.

Процес навчання – це динамічна взаємодія (співпраця, партнерство) учителя та учнів, у ході якої здійснюється стимулювання й організація активної навчально-пізнавальної діяльності школярів з метою засвоєння системи наукових знань, умінь, навичок, розвитку і всебічної вихованості особистості.

Структура діяльності вчителя: планування (тематичне й поурочне) – організація навчальної роботи – стимулювання активності учнів – здійснення поточного контролю за навчальним процесом, його регулювання, коригування – аналіз результатів роботи і внесення коректив у організацію викладання.

Організація пізнавальної діяльності учнів на уроці вимагає дотримання логіки засвоєння знань як нової інформації: сприймання – осмислення і розуміння – узагальнення – закріплення – застосування знань на практиці.

Функції процесу навчання: дидактична або навчальна (оволодіння знаннями, уміннями, навичками); виховна (формування наукового світогляду, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, фізичної, екологічної культур тощо); розвивальна (розвиток інтелектуальної, емоційно-вольової, діяльнісно-поведінкової сфери особистості та психічних пізнавальних процесів: сприймання, уваги, уяви, відчуттів, пам'яті, мислення, мовлення).

Структура процесу навчання. Складові компоненти: цільовий; стимулювально-мотивувальний; змістовий; операційно-діяльнісний; контрольню-регулювальний; оцінно-результативний.

Види навчання: «сократівська бесіда»; догматичне навчання; пояснювально-ілюстративне навчання; проблемне навчання, програмоване навчання; модульне навчання.

Запитання і завдання:

1. У чому суть двостороннього характеру процесу навчання ?
2. Чому процес навчання є системою?
3. Розкрийте взаємозв'язок основних функцій навчання.
4. Розкрийте суть цільового компонента процесу навчання.
5. Розкрийте суть стимулювально-мотивувального компонента навчання.
6. Розкрийте суть змістового компонента процесу навчання.
7. Розкрийте суть операційно-діяльнісного компонента процесу навчання.
8. Розкрийте суть контрольного-регулювального компонента навчання.
9. Розкрийте суть оцінно-результативного компонента процесу навчання.
10. Дайте стислу характеристику різних видів навчання.

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. За хрестоматією «Педагогіка», укладеною А.І. Кузьмінським та В.Л. Омелянцем (К., 2003), ознайомтеся з працями Я.А. Коменського, К.Д. Ушинського, В.О. Сухомлинського та випишіть важливі, на Вашу думку, міркування, які стосуються процесу навчання.
2. Визначте можливості реалізації основних функцій навчання на основі аналізу конкретної теми з Вашого фахового предмета.
3. З'ясуйте основні причини слабкої мотивації учіння сучасного школяра та визначте найдоцільніші способи стимулювання учнів до активної навчальної діяльності з вашого фахового предмета.
4. Складіть порівняльну таблицю сильних і слабких сторін основних видів навчання, охарактеризуйте їх.

Рекомендована література

1. Власова О.І. Педагогічна психологія. – К., 2005.
2. Дубасенюк О.А. Практикум з педагогіки. – К., 2004.
3. Зінченко С.М. Чому дітям буває важко вчитися // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 12. – С. 13 – 28.
4. Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала. – Тернопіль, 2000.
5. Педагогіка: хрестоматія / Укладачі Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. – К., 2003.
6. Сухомлинский В.А. Об умственном воспитании. – К., 1983.
7. Туріщева Л.В. Професійний розвиток педагога: психологічний аспект. – Харків, 2006.
8. Чайка В. Основи дидактики. – Тернопіль, 2002.

Тема 8. Закономірності та принципи навчання

План

1. Поняття закономірностей, принципів, правил навчання в педагогічній науці.
2. Класифікація закономірностей навчання.
3. Система дидактичних принципів.

Опорні поняття: закон, закономірність, принцип, правило.

Закономірність навчання – це об’єктивний, стійкий та істотний зв’язок в навчальному процесі, врахування якого сприяє ефективності навчальної діяльності.

Основні вимоги до діяльності вчителя, що впливають із закономірностей, відображені в дидактичних принципах.

Дидактичні принципи – це вихідні положення, які визначають зміст, організаційні форми і методи навчального процесу відповідно до загальних цілей та закономірностей навчання.

Правило – опис педагогічної діяльності, що ґрунтується на конкретному принципі. Правило розкриває способи застосування того чи іншого принципу навчання і є конкретною вказівкою вчителю про те, як потрібно діяти в типовій ситуації навчання.

Закономірності навчання поділяються на:

а) загальні (охоплюють своєю дією всю систему процесу навчання):

- закономірність цілей навчання;
- закономірність мотивації навчання;
- закономірність змісту навчання;
- закономірність методів навчання;
- закономірність управління навчанням;
- закономірність результату навчання;

б) конкретні (охоплюють окремий аспект системи):

- дидактичні (змістово-процесуальні) закономірності;
- гносеологічні закономірності;

- закономірність цілей навчання;
- управлінські закономірності;
- соціологічні закономірності;
- організаційні закономірності.

Принципи навчання (дидактичні принципи):

- принцип спрямованості навчання на реалізацію мети освіти;
- принцип науковості знань;
- принцип зв'язку теорії з практикою, з життям;
- принцип свідомості й активності в навчанні;
- принцип доступності навчання та врахування індивідуальних особливостей учнів;
- принцип наочності;
- принцип систематичності та послідовності;
- принцип міцності засвоєних знань та розвитку пізнавальних сил учнів;
- принцип позитивного емоційного тла навчання.

Запитання і завдання:

1. Що виражають поняття «закономірність», «закон»?
2. Наведіть приклади загальних і конкретних закономірностей і доведіть необхідність їх врахування у процесі навчання.
3. Розкрийте поняття «принципу, правила навчання»
4. Змодельуйте опорну схему взаємозв'язку між закономірностями, принципами і правилами навчання.
5. Охарактеризуйте принципи навчання та доведіть необхідність їх реалізації в навчально-виховному процесі.
6. Яке практичне значення має уявлення вчителя про принципи навчання як дидактичну систему?

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Продумайте систему правил до кожного принципу навчання, які, з Вашої точки зору, сприяли б ефективній його реалізації. Проілюструйте дидактичні принципи засобами народної педагогіки.
2. Проаналізувавши навчальний підручник із свого фахового предмета для конкретного класу, з'ясуйте, як у його змісті реалізується система дидактичних принципів.
3. Проведіть у школі спостереження уроку і проаналізуйте способи реалізації вчителем принципів навчання.

Рекомендована література

1. Буряк В. Система дидактичних умов ефективної організації навчальної пізнавальної діяльності // Рідна школа. – 2007. – № 9. – С. 25–27.
2. Волкова Н.П. Педагогіка. – К., 2003.
3. Кузьмінський А.І., Вовк А.П., Омеляненко В.Л. Педагогіка. Практикум. – К., 2003.
4. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. – К., 2003.
5. Народна педагогіка / Укладачі Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. – К., 2003.
6. Педагогіка: хрестоматія / укладачі Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. – К., 2003.
7. Чайка В. Основи дидактики. – Тернопіль, 2002.

Тема 9. Зміст освіти в загальноосвітній школі

План

1. Поняття про зміст загальної середньої освіти.
2. Умови і чинники, що зумовлюють зміст освіти.
3. Теорії організації змісту освіти.
4. Наукові вимоги до формування змісту освіти.
5. Реалізація змісту освіти в сучасній школі.

Опорні поняття: зміст освіти, теорії формування змісту освіти, знання, уміння, навички, навчальний план, програма, державний і шкільний компоненти загальної середньої освіти, підручник, посібник, навчальна література.

Зміст освіти – це система наукових знань, умінь, навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей учнів, формування їх наукового світогляду, моралі та поведінки, підготовку до суспільного життя, праці.

Основна функція змісту освіти полягає у наслідуванні соціального досвіду або культури від попередніх поколінь до наступних. Культура – це система цінностей, які виробило людство. Зміст освіти відображає соціальний досвід і цінності у вигляді знань, досвіду практичної діяльності через складові компоненти.

Основні компоненти змісту освіти (за І. Лернером):

- 1) досвід знань, що відображений у знаннях про природу, суспільство, мислення, способи діяльності;
- 2) досвід умінь і навичок (практичний досвід);
- 3) досвід творчої пошукової діяльності;
- 4) досвід ціннісних ставлень особистості до світу.

Отже, зміст шкільної освіти становить основу для подальшого особистісного розвитку учня і покликаний забезпечувати його самодостатність, здатність до раціонального мислення, професійного самовизначення і пошуку сенсу життя.

Чинники, що зумовлюють формування змісту освіти:

- система потреб (соціальних і особистісних);
- соціальні та наукові (технологічні) досягнення;

- пізнавальні можливості учнів;
- державна стратегія розвитку загальної середньої освіти;
- методологічні позиції вчених щодо ролі освіти (знань) у загальному розвитку людини і підготовці до самостійного життя.

Теорії організації змісту освіти:

- теорія формальної освіти (Д.Локк, Й.Песталоцці, Е.Кант, Й.Герbart);
- теорія матеріальної освіти (Г.Спенсер);
- дидактичний утилітаризм (Д.Дьюї, Г.Кершенштейнер та ін.);
- проектна система навчання (У.Кілпатрік);
- проблемно-комплексна теорія (Б.Суходольський);
- теорія структуралізму (К.Сосницький).

Наукові вимоги до формування змісту освіти: відповідність змісту освіти соціальному замовленню суспільства, гуманістична спрямованість змісту загальної середньої освіти, науковість, полікультурність, послідовність, доступність, інтегративність, єдність змістової та процесуальної сторін навчання, відповідність основних компонентів загальної освіти структурі базової культури особистості, відповідність віковим можливостям і рівню підготовки учнів, підтримка світового і європейського стандартів у змісті сучасної освіти.

Однією з сучасних тенденцій розвитку змісту освіти є його стандартизація, яка спричинена необхідністю створення в країні єдиного освітнього простору, чим забезпечуватиметься єдиний рівень загальної освіти, яку одержує підрастаюче покоління в різних типах освітніх закладів. Під державним стандартом освіти розуміють систему основних показників, що є складовими державної норми освіченості. Сьогодні національні освітні стандарти уніфікуються відповідно до європейських та світових.

Навчальний план – це затверджений Міністерством освіти і науки документ, що визначає структуру навчального року, перелік та розподіл предметів для вивчення в конкретному навчальному закладі, тижневу й річну кількість годин, відведених на кожний навчальний предмет.

Навчальний план містить два компоненти. Державний компонент (інваріативна частина, незмінна) визначає перелік навчальних дисциплін, які є обов'язковими для вивчення в усіх типах шкіл, незалежно від підпорядкування і місця знаходження. Шкільний компонент (варіативна або змінна частина) має рекомендаційний характер і передбачає перелік навчальних дисциплін, які можуть бути введені до робочого навчального плану за рішенням педагогічної ради школи.

Навчальна програма – це затверджений Міністерством освіти і науки документ, що визначає зміст і обсяг знань з кожного навчального предмета, умінь і навичок, які необхідно засвоїти, зміст розділів і тем з розподілом їх за роками навчання і кількістю навчальних годин для вивчення.

Підручник – навчальна книга, що містить основи наукових знань з певної навчальної дисципліни, викладені згідно з цілями навчання, визначеними програмою і вимогами дидактики.

Навчальний посібник – навчальна книга, матеріал якої розширює межі підручника й програми, а отже вміщує додаткові, найновіші та довідкові відомості з предмета.

Запитання і завдання:

1. Охарактеризуйте основні компоненти змісту освіти.
2. Опишіть переваги і недоліки теорії формальної освіти.
3. Опишіть переваги і недоліки теорії матеріальної освіти.
4. Які вимоги до змісту загальної середньої освіти висувуються на сучасному етапі суспільних змін?
5. Охарактеризуйте державний стандарт загальної середньої освіти.
6. Що являє із себе навчальний план школи?
7. Які розділи містить навчальна програма?
8. Охарактеризуйте навчальні підручники та посібники.

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Проаналізуйте навчальну програму для середньої школи з фахової дисципліни, визначте основні принципи її побудови.

Обґрунтуйте роль вивчення цієї дисципліни у формуванні наукового світогляду учнів. Які доповнення в програмі, на Ваш погляд, варто було б зробити?

2. Розкрийте шляхи вдосконалення змісту освіти згідно з «Законом про освіту» і проектом «Нова школа».

Рекомендована література

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). – К., 1994.
2. Державні стандарти загальної середньої освіти в Україні – К., 1997.
3. Дубасенюк О.А. Практикум з педагогіки. – К., 2004..
4. Закон України «Про освіту». – К., 1996.
5. Закон України «Про загальну середню освіту» // Інформаційний збірник МО України. – 1999. – №15.
6. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті // Освіта України. – 2002. – 23 квітня.
7. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: В 2-х кн. – Кн.1. – М., 1999.
8. Чайка В. Основи дидактики. – Тернопіль, 2002.

Тема 10. Методи навчання

План

1. Поняття методу, прийому та засобу навчання.
2. Класифікація методів навчання.
3. Суть та зміст методів навчання.
4. Вибір методів навчання.

Опорні поняття: метод (прийом), засіб навчання, класифікація методів.

Метод навчання – спосіб упорядкованої, взаємозв'язаної діяльності вчителя та учнів, спрямованої на досягнення завдань процесу навчання.

У структурі методів виокремлюють прийоми. Кожен метод навчання складається з множини дидактичних прийомів, органічно поєднаних між собою в певну систему. Прийом сприяє досягненню проміжної (допоміжної) мети конкретного методу. Зокрема, якщо певний спосіб навчання педагог використовує на уроці тільки для того, щоб зосередити увагу на якомусь питанні змісту матеріалу, то цей спосіб відіграватиме роль дидактичного прийому. А якщо спосіб навчання використовується для з'ясування суті питання, для розкриття змісту матеріалу, то це вже буде не прийом, а метод. Метод є способом діяльності, що охоплює весь її шлях. Прийом – це окремий крок, разова дія в реалізації методу.

Метод навчання має дві складових частини: об'єктивну і суб'єктивну. Об'єктивна частина методу зумовлена вимогами законів і закономірностей, принципів і правил навчання, а також метою, завданнями, змістом, формами навчальної діяльності, що дозволяє дидактам розробляти теорію методів, рекомендувати педагогам шляхи їх ефективної реалізації. Суб'єктивна частина методу зумовлена особистістю педагога, його творчістю, особливостями учнів, конкретними умовами перебігу навчання, а отже, саме методи є сферою прояву високої педагогічної майстерності вчителя.

Ефективність застосування різних методів навчання значною мірою залежить від засобів навчання. Засоби навчання – це різноманітне навчальне обладнання, яке використовується в

навчально-пізнавальній діяльності (книги, зошити, карти, таблиці, технічні засоби навчання, лабораторне обладнання тощо.)

Класифікація методів навчання – це упорядкована за певною ознакою їх система.

Методологія цілісного підходу до взаємопов'язаної діяльності вчителя та учнів у навчанні передбачає поєднання методів навчання у великі групи:

- методи організації і самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності,
- методи стимулювання і мотивації учіння,
- методи контролю і самоконтролю навчальних досягнень учнів,
- бінарні методи навчання.

Методи організації і самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності

1) методи навчання за джерелом передачі та сприймання інформації	словесні: розповідь, бесіда, лекція; наочні: ілюстрація, демонстрація; практичні: вправи, лабораторний метод, навчальна праця; робота з книгою; відеометод
2) за логікою передачі та сприймання навчальної інформації	індуктивний метод; дедуктивний метод; аналітичний; синтетичний
3) за характером пізнавальної діяльності	репродуктивний; метод проблемного викладу знань; частково-пошуковий; дослідницький
4) за ступенем керівництва навчальною роботою учня	навчальна робота під керівництвом учителя; самостійна робота учнів

Методи стимулювання і мотивації учіння

1) методи стимулювання інтересу до навчання	пізнавальні ігри; навчальна дискусія; створення ситуації успіху в навчанні
2) методи стимулювання обов'язку і відповідальності	роз'яснення значущості учіння; пред'явлення навчальних вимог; заохочення й осудження

Методи контролю і самоконтролю в навчанні

метод письмового контролю
метод усного контролю
метод лабораторного контролю
метод машинного контролю
метод тестового контролю
метод самоконтролю
метод взаємоконтролю

Бінарні методи навчання

- словесно-інформаційний, словесно-проблемний,
- словесно-евристичний, словесно-дослідницький;
- наочно-інформаційний, наочно-проблемний, наочно-практичний, наочно-евристичний, наочно-дослідницький;
- практично-евристичний, практично-проблемний.

Ситуаційний метод – це метод, у виборі якого основну роль відіграє конкретна навчальна ситуація. Структура і зміст цього методу нестабільні, у ньому поєднуються традиційні та нові, часом нестандартні й нетипові шляхи, способи, ідеї. Метод ґрунтується на власному розумінні вчителем педагогічного процесу, баченні його результатів, і тому є самостійним, творчим доробком педагога.

Вибір методів навчання залежить від:

- специфіки навчальної дисципліни;
- теми уроку, його мети;
- змісту і структури навчального матеріалу;
- часу, відведеного на засвоєння матеріалу;
- навчально-матеріальної бази школи;
- вікових та індивідуальних особливостей учнів;
- контингенту (рівня пізнавальної активності) класу;
- черговості уроку за розкладом занять;
- загальної ерудиції, педагогічної майстерності, здібностей учителя.

Запитання і завдання:

1. Розкрийте суть понять «метод», «прийом», «засіб навчання».
2. Які складові частини виділяють в структурі методу?
3. Чим можна пояснити різні підходи до класифікацій методів навчання?
4. Які основні ознаки покладені в основу класифікації методів навчання?
5. Якими особливостями вирізняються бінарні методи?
6. Чи правомірним є виокремлення ситуаційного методу?
7. За якими критеріями необхідно здійснювати вибір методів навчання?
8. Запропонуйте поєднання найбільш ефективних методів навчання для формування в учнів теоретичних знань, охарактеризуйте їх.
9. Запропонуйте поєднання найбільш ефективних методів навчання для формування в учнів практичних умінь і навичок, охарактеризуйте їх.

10. Запропонуйте поєднання найбільш ефективних методів навчання для розвитку в учнів пізнавальних інтересів, охарактеризуйте їх.

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Наведіть приклад узгодження словесних, індуктивних і проблемно-пошукових методів навчання в процесі вивчення однієї з тем Вашого фахового предмета.
2. З погляду ефективності й доцільності проаналізуйте методи навчання, які були використані викладачем вищої школи на конкретному занятті.
3. Зробіть анотацію на досвід одного з педагогів-новаторів, представлений у збірнику «Педагогічний пошук» (М., 1990), або Вашого улюбленого учителя з точки зору застосування різноманітних методів навчання.
4. Запропонуйте пізнавальні ігри для учнів різних вікових груп зі свого фахового предмета, сформулюйте дидактичну мету кожної гри.

Рекомендована література

1. Житник Б.О. Методичний poradник. Форми і методи навчання. – Харків, 2005.
2. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання / Упоряд. Л. Галіцина. – К., 2005.
3. Пометун О. Технологія інтерактивного навчання як інноваційне педагогічне явище // Рідна школа. – 2007. – № 5. – С. 46-49.
4. Топузов О. Інтелектуальний розвиток учнів у проблемному навчанні // Рідна школа. – 2006. – № 11. – С. 6-8.
5. Фіцула М.М. Педагогіка. – К., 2005.
6. Чайка В. Основи дидактики. – Тернопіль, 2002.
7. Шепотько В.П., Волощук І.С. Організація навчання обдарованих і талановитих школярів (навчально-методичний посібник) // Рідна школа. – 2006. – № 2. – С. 27-54.
8. Щербань П.М. Навчально-педагогічні ігри. – К., 1993.

Тема 11. Форми навчання

План

1. Поняття форм навчання, їх класифікація.
2. З історії форм організації навчання.
3. Урок – основна форма організації навчання. Типи і структура уроків.
4. Допоміжні форми навчання.

Опорні поняття: форма організації навчання, класно-урочна система навчання, урок, типологія уроків, мікро- і макроструктура уроку, підготовка до уроку, самоаналіз, практикум, семінар, факультатив, консультація, домашня робота.

Форми організації навчання – зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя й учнів, що здійснюється в установленому порядку і в певному режимі.

Форми організації навчання класифікують за різними критеріями:

- за кількістю учнів – індивідуальні, мікрогрупові, групові, колективні, масові;
- за місцем навчання – шкільні, позашкільні;
- за часом навчання – урочні, позаурочні;
- за дидактичною метою – форми теоретичного навчання, практичного і комбінованого навчання;
- за тривалістю часу навчання – класичний урок (45 хв.), спарені заняття (90 хв.), уроки «без дзвінків».

Історія школи знає різні форми (системи) навчання:

- індивідуальна форма навчання,
- індивідуально-групова форма організації навчального процесу,
- класно-урочна система навчання,
- белл-ланкастерська система взаємного навчання,
- батавська система,
- мангеймська система,

- дальтон-план,
- бригадно-лабораторна система,
- план Трампа.

Урок – логічно й змістово завершена, цілісна, обмежена в часі частина педагогічного процесу, що проводиться з постійним складом учнів.

Уроки класифікують на типи, залежно від тих чи інших ознак.

В основі класифікації уроків за С.Івановим – основні етапи навчального процесу: вступні уроки; уроки первинного ознайомлення з матеріалом; уроки формування понять, засвоєння законів і правил; уроки застосування знань на практиці; уроки формування навичок; повторення та узагальнення; контрольні; комбіновані.

Типологія уроків за основним способом їх проведення (І.Казанцев): урок-лекція; урок-бесіда; кіноурок; урок-екскурсія; урок самостійної роботи учнів; урок лабораторної роботи; практичне заняття; урок з різними видами занять.

Класифікація уроків за дидактичною метою (В.Онищук, М.Сорокін, М.Махмутов та ін.):

- урок засвоєння нових знань;
- урок формування умінь і навичок;
- урок узагальнення й систематизації знань;
- урок застосування знань, умінь і навичок;
- урок контролю і корекції знань, умінь і навичок;
- комбінований урок.

Нестандартні уроки: інтегровані, міжпредметні, театралізовані, уроки-змагання, уроки-дослідження, уроки-подорожі, уроки з різновіковим складом учнів, уроки-психотренінги, уроки комунікативної спрямованості тощо.

Структура уроку – внутрішня будова, послідовність його етапів.

Макроструктура – послідовність етапів будь-якого типу уроку.

Мікроструктура – внутрішня будова кожного етапу уроку (методи, прийоми, засоби навчання). Кожний тип уроку, відповідно до основної дидактичної мети, має свою макроструктуру, яка,

залежно від змісту навчального матеріалу, підготовленості учнів, особливостей обладнання, може частково змінюватись.

Узагальнена структура різних типів уроків

ТИПИ УРОКІВ (числові позначення є показниками структурних етапів даного уроку)	ЕТАПИ УРОКУ
Урок засвоєння знань 1, 2, 3, 4, 5, 6, 16, 17	1. Перевірка домашнього завдання. 2. Актуалізація опорних знань. 3. Повідомлення теми, завдань уроку.
Урок формування умінь і навичок 1, 2, 3, 7, 8, 16, 17	4.Сприймання й усвідомлення нового навчального матеріалу.
Урок застосування знань, умінь і навичок 3, 1, 2, 7, 9, 10, 16, 17	5. Запам'ятовування нового навчального матеріалу. 6. Систематизація знань, отриманих на уроці.
Урок узагальнення і систематизації 3, 2, 12, 11, 16, 17	7. Ознайомлення з правилами і способами дій щодо застосування знань на практиці.
Урок перевірки і корекції знань, умінь і навичок 3, 13, 14, 15, 17	8. Робота учнів над вправами щодо застосування знань. 9. Самостійна робота над виконанням практичних завдань.
Урок комбінований 3, 1, 2, 4, 6, 8, 16, 17	10. Узагальнення та систематизація результатів роботи. 11. Узагальнення та систематизація знань, провідних ідей. 12. Повторення основних фактів, подій, явищ. 13. Перевірка рівня володіння знаннями. 14.Перевірка рівня сформованості умінь і навичок. 15. Самостійна робота з виконання контрольних завдань. 16. Домашні завдання. 17. Підсумки уроку.

Допоміжні форми навчання: факультативи, предметні гуртки, конференції, семінари, практикуми, екскурсії, домашня навчальна робота, консультації, олімпіади.

Запитання і завдання:

1. Охарактеризуйте поняття «форма навчання».
2. Як класифікуються форми організації навчання?
3. Охарактеризуйте основні форми організації навчання, що мали місце в історії розвитку школи.
4. Які переваги притаманні класно-урочній системі навчання порівняно з іншими? Оцініть її позитивні та негативні аспекти.
5. Охарактеризуйте зв'язки між дидактичною метою уроку, його типом і основними етапами процесу навчання.
6. Назвіть основні типи уроків за дидактичною метою та їх структурою.
7. У чому полягає підготовка до уроку вчителя та учнів?
8. Які особливості педагогічного самоаналізу уроку?
9. Обґрунтуйте основну відмінність нетрадиційних організаційних форм навчання від традиційних.
10. У чому виявляються особливості та дидактична цінність додаткових форм організації навчання?
11. Обґрунтуйте шляхи оптимізації домашньої навчальної роботи.

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Користуючись посібниками з педагогіки, укладеними Н.Мойсеюк, М.Фіцулою, А.Кузьмінським і В.Омелянко, Н.Волковою, випишіть вимоги до сучасного уроку.
2. Відвідайте кілька уроків з предметів Вашого майбутнього фаху, визначте їх тип та структуру, з'ясуйте, чи дотримано основних педагогічних вимог.
3. Підготуйте фрагмент уроку (за фахом) із застосуванням стандартних чи нестандартних методів навчання.

4. Як би ви розв'язували проблему диференціації учнів у Вашому класі? Наведіть можливі стратегічні й тактичні варіанти дій. Проаналізуйте ті труднощі, які при цьому можуть виникнути.
5. Обравши конкретну тему, розробіть доцільні завдання для учнів з різним рівнем пізнавальної активності.

Рекомендована література

1. Азбука уроку: планування, методика, технологія проведення, аналіз / Уклад. Л. Джумська, В.Мельник. – Харків, 2006.
2. Дусавицький А.К. Про мотиваційну модель уроку в системі розвиваючого навчання // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 10. – С.1- 4.
3. Житник Б.О. Методичний порадник. Форми і методи навчання. – Харків, 2005.
4. Освітні технології /За ред. О.М. Пехоти. – К., 2004.
5. Туріщева Л.В. Професійний розвиток педагога: психологічний аспект. – Харків, 2006.
6. Чайка В. Основи дидактики. – Тернопіль, 2002.
7. Школа молодого вчителя /упор. Голубенко М. – К., 2005.

Тема 12. Діагностика навчання

План

1. Діагностика результатів навчання.
2. Контроль успішності учнів.
3. Оцінка результатів навчання.

Опорні поняття: діагностика, перевірка, контроль: принципи, види, методи, оцінювання, оцінка, критерії оцінювання навчальних досягнень, 12-бальна система оцінювання, аналіз навчальних досягнень, прогнозування успішності.

Інформаційний блок

а) Діагностика – це з'ясування умов і обставин, у яких буде здійснюватися процес навчання; отримання чіткого уявлення про причини, які сприяють чи перешкоджають досягненню передбачуваних результатів. **Діагностика** вміщує **контроль, перевірку, оцінку** знань, умінь, їх **аналіз**, виявлення динаміки, тенденцій, **прогнозування** подальшого розвитку результатів навчальної діяльності.

б) Контроль – це виявлення, вимір і оцінка результатів навчально-пізнавальної діяльності. Процедура виявлення і виміру називають перевіркою, яка є складовим компонентом контролю.

Функції контролю: діагностична, навчальна, стимулювальна, розвивальна, виховна, оцінювальна, управлінська.

Принципи діагностики й контролю:

- об'єктивність;
- систематичність, регулярність діагностичного контролю;
- гласність;
- індивідуальний характер;
- всебічність.

Види контролю: попередній, поточний, тематичний, періодичний, підсумковий.

Форми організації контролю: індивідуальна, групова, фронтальна, комбінована.

Методи контролю: усний, письмовий, тестовий, лабораторний, машинний, самоконтроль, взаємоконтроль.

в) Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів за 12-бальною системою

Рівні навчальних досягнень	Бали	Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень учнів
I. Початковий	1	Учень може розрізнити об'єкт вивчення і відтворити деякі його елементи
	2	Учень фрагментарно відтворює незначну частину навчального матеріалу, має нечіткі уявлення про об'єкт вивчення, виявляє здатність елементарно викласти думку
	3	Учень відтворює менш як половину навчального матеріалу; з допомогою вчителя виконує елементарні завдання
II. Середній	4	Учень з допомогою вчителя відтворює основний навчальний матеріал, може повторити за зразком певну операцію, дію
	5	Учень розуміє основний навчальний матеріал, здатний з помилками й неточностями дати визначення понять, сформулювати правило
	6	Учень виявляє знання і розуміння основних положень навчального матеріалу. Відповідь його правильна, але недостатньо осмислена. З допомогою вчителя здатний аналізувати, порівнювати, узагальнювати та робити висновки. Вміє застосовувати знання при виконанні завдань за зразком
III. Достатній	7	Учень правильно, логічно відтворює навчальний матеріал, розуміє основоположні теорії та факти, вміє наводити окремі власні приклади на підтвердження певних думок, застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях, частково контролює власні навчальні дії
	8	Знання учня є достатньо повними, він застосовує вивчений матеріал у стандартних

		ситуаціях, уміє аналізувати, встановлювати найістотніші зв'язки і залежність між явищами, фактами, робити висновки, загалом контролює власну діяльність. Відповідь його повна, логічна, обгрунтована, хоч і з деякими неточностями
	9	Учень досить добре володіє вивченим матеріалом, застосовує знання в дещо змінених ситуаціях, уміє аналізувати і систематизувати інформацію, використовує загальновідомі докази у власній аргументації
IV. Високий	10	Учень має глибокі, міцні знання, здатний використовувати їх у практичній діяльності, робити висновки. При цьому він може припускатися незначних огріхів у аргументації думки тощо
	11	Учень на високому рівні володіє узагальненими знаннями в обсязі та в межах навчальних програм, аргументовано використовує їх у різних ситуаціях, уміє знаходити інформацію та аналізувати її, ставити і розв'язувати проблеми
	12	Учень має системні, глибокі знання в обсязі та в межах навчальних програм, усвідомлено використовує їх у стандартних та нестандартних ситуаціях. Уміє самостійно аналізувати, узагальнювати опанований матеріал, самостійно користуватися джерелами інформації, приймати рішення

Запитання і завдання:

1. Розмежуйте поняття «діагностика», «контроль», «перевірка», «оцінювання», «оцінка».
2. Визначте мету і функції контролю.
3. Охарактеризуйте принципи контролю знань.
4. Порівняйте основні види контролю, їх дидактичні функції.
5. Охарактеризуйте основні форми організації контролю.
6. Охарактеризуйте основні методи контролю.

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Охарактеризуйте пошуки передових учителів в галузі контролю і перевірки знань учнів. Зокрема опрацюйте твори В.Сухомлинського й опишіть його міркування про місце і роль оцінок у навчально-виховному процесі (див. предметний покажчик у 5-му томі «Оцінювання знань і умінь школярів»).
2. Ознайомтеся з критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів з фахової дисципліни за 12-бальною системою.
3. Ваше ставлення до 12-бальної шкали оцінювання навчальних досягнень учнів. Як можна було б удосконалити систему оцінювання знань школярів, студентів? Аргументуйте свою відповідь.

Рекомендована література

1. Амонашвили Ш. Воспитательная и образовательная функции оценки учения школьников. – М., 1984.
2. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти: 12-бальна система. – К. – Х., 2000.
3. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка. – К., 2003.
4. Кузьмінський А.І., Вовк А.П., Омеляненко В.Л. Педагогіка. Практикум. – К., 2003.
5. Калошин В.Ф. Причини невдач в навчанні // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – № 7. – С. 17–20.
6. Сухомлинский В.А. Избранные произведения в 5 томах. – Т. 5. – К., 1980.
7. Чайка В. Основы дидактики. – Тернопіль, 2002.

Тема 13. Зміст виховання

План

1. Суть змісту виховання в сучасній школі.
2. Базова культура особистості як основа змісту виховання.
3. Основні напрями змісту виховання, їх характеристика.
4. Соціальні ролі.

Опорні поняття: зміст виховання, соціальний досвід, базова культура, самореалізація, життєве самовизначення, індивідуальний стиль життя, громадянська позиція, громадянська активність, громадянська свідомість, самовиховання.

Основні підходи до формування змісту виховання:

- 1) реалізм мети виховання;
- 2) національний підхід;
- 3) педагогіка співпраці (спільна діяльність вихователя та вихованців);
- 4) самовизначення (громадянське, професійне, моральне);
- 5) особистісна спрямованість виховання;
- 6) добровільність.

Структура базової культури особистості (або культури життєвого самовизначення):

- 1) економічна культура;
- 2) культура праці;
- 3) демократична і правова культура;
- 4) моральна культура;
- 5) екологічна культура;
- 6) художньо-естетична культура;
- 7) фізична культура;
- 8) культура сімейних стосунків.

Зміст сучасного шкільного виховання відображений у «Концепції виховання дітей і молоді у національній системі освіти» і включає

такі напрями: інтелектуальне, патріотичне, правове, моральне, художньо-естетичне, трудове, екологічне, фізичне, статево-гігієнічне.

Варто зазначити, що зміст сучасного шкільного виховання має два аспекти – національний і громадянський. Національний забезпечує виховання національної свідомості й самосвідомості, національної ідентичності, розуміння етнічної приналежності, особливостей національної культури тощо. Громадянський забезпечує формування активної громадянської позиції й громадянської свідомості, патріотизму, поваги до державних символів, знання державної мови, толерантності до представників різних національностей у межах поліетнічних і полікультурних спільнот.

Загалом практичний аспект змісту виховання спрямований на підготовку учнівської молоді до виконання основних соціальних ролей:

<u>Громадянин</u>	<u>Працівник</u>	<u>Сім'янин</u>
- любов до рідної землі, родини, Батьківщини;	- загальні, спеціальні, економічні, політичні, правові знання;	- працелюбність, відповідальність;
- виконання громадянських обов'язків перед батьками та державою;	- вміння самостійно й ефективно працювати;	- тактовність, увічливість, культура спілкування;
- почуття власної гідності, патріотизму;	- організованість і відповідальність;	- охайність, гігієнічні навички;
- вільне володіння державною мовою;	- діловитість і підприємливість;	- знання загальної психології, етики;
- активна громадянська позиція;	- творче ставлення до праці;	- вміння виховувати дітей;

<ul style="list-style-type: none"> - гуманне ставлення до людей; - відповідальність за свої справи і вчинки; - повага до прав і свобод інших людей. 	<ul style="list-style-type: none"> - уміння співпрацювати з різними людьми; - саморегуляція і самодисципліна в праці. 	<ul style="list-style-type: none"> - психосексуальна підготовка; - готовність до виконання сімейних обов'язків.
--	---	---

Основні підходи до формування змісту виховання:

- реалізм мети виховання;
- національний підхід;
- педагогіка співпраці (спільна діяльність вихователя та вихованців);
- самовизначення (громадянське, професійне, моральне);
- особистісна спрямованість виховання;
- добровільність.

Запитання і завдання:

1. Що таке зміст виховання?
2. Як співвідносяться мета і зміст виховання?
3. Яким чином суспільно-економічні умови зумовлюють зміст виховання?
4. Що таке базова культура особистості?
5. Як співвідносяться базова культура і зміст виховання?
6. Порівняйте напрями змісту виховання в різні епохи суспільного розвитку.
7. У чому суть національного аспекту змісту сучасного виховання?

8. У чому суть громадянського аспекту змісту сучасного виховання?
9. До виконання яких соціальних ролей зобов'язує зміст виховання?

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Законспекуйте основні положення «Концепції національного виховання», що розкривають його суть.
2. На основі аналізу лекційного матеріалу та нормативних документів визначте завдання загальноосвітніх навчально-виховних закладів із забезпечення громадянського виховання школярів.
3. Проаналізуйте, як ваша сім'я і школа, в якій ви навчалися, сприяли вашому національному й громадянському вихованню.

Рекомендована література

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). К., 1994.
2. Закон України «Про загальну середню освіту» // Інф. Збірник МОН України. – 1999. – №15.
3. Концепція національного виховання. – К., 1994.
4. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка. – К., 2003.
5. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. – К., 2003.
6. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: В 2-х кн. – Кн.2. – М., 1999.
7. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті // Освіта України. – 2002. – 23 квітня.

Тема 14. Процес виховання

План

1. Суть процесу виховання. Процес виховання як система.
2. Особливості виховного процесу.
3. Загальні закономірності та принципи виховання.
4. Самовиховання і перевиховання.

Опорні поняття: формування особистості, соціалізація особистості, виховання, виховна дія (вплив), виховна ситуація, виховна задача, педагогічна корекція, закономірності виховання, принципи виховання, самовиховання, перевиховання.

Уявлення про виховну діяльність суб'єкта, що її здійснює, ще не є процесом виховання в цілому. Необхідним при цьому є педагогічне абстрагування, тобто наявність оптимального співвідношення теорії і практики. Недостатність абстрагування вказує на відсутність процесу виховання як такого, а надмірність абстрагування спричиняє відірваність виховання від реальної дійсності.

Схематично процес виховання позначають у вигляді нескінченної кількості педагогічних корекцій, відстань між якими прийнято називати виховною ситуацією. Тому справедливим є визначення процесу виховання як системи виховних ситуацій, які змінюють одна одну. Основою виховної ситуації є виховна дія (виховний вплив).

Процес виховання прийнято називати системою, оскільки він є складовою більш загального процесу – педагогічного, з іншого – виступає автономним самостійним процесом, що має власну структуру, яка розкриває його змістову й процесуальну частини. Системність і систематичність – визначальні характеристики процесу виховання й одночасно критерії його ефективності.

Етапи процесу виховання:

- усвідомлення вихованцями норм і правил поведінки, які їм пропонуються;
- формування ставлень учнів до норм і правил поведінки;
- формування поглядів і переконань, почуттів;
- формування загальної спрямованості особистості в процесі різних видів діяльності.

Особливості процесу виховання:

- цілеспрямованість;
- багатофакторність;
- перманентність;
- комплексність;
- віддаленість результатів від моменту здійснення виховного впливу;
- самокерованість.

Загальні закономірності процесу виховання. Ефективність процесу виховання залежить від:

- 1) виховних стосунків, які вже склалися;
- 2) відповідності мети та організації діяльності;
- 3) співвідношення соціальної практики та характеру виховного впливу на вихованців;
- 4) поєднання у виховному впливі об'єктивних (вихователь і вихованці, їх взаємини та загальний психологічний клімат) та суб'єктивних (умови виховання: матеріальні, соціальні, санітарно-гігієнічні та ін.) чинників;
- 5) інтенсивності виховання та самовиховання;
- 6) активності учасників педагогічної взаємодії;
- 7) ефективності супутніх до виховання процесів – розвитку та навчання;
- 8) інтенсивності впливу на внутрішній світ (Г.І. Щукіна) вихованця;
- 9) поєднання педагогічного впливу та рівня розвитку вербальних і сенсомоторних процесів;
- 10) якості взаємостосунків (спілкування) між самими вихованцями.

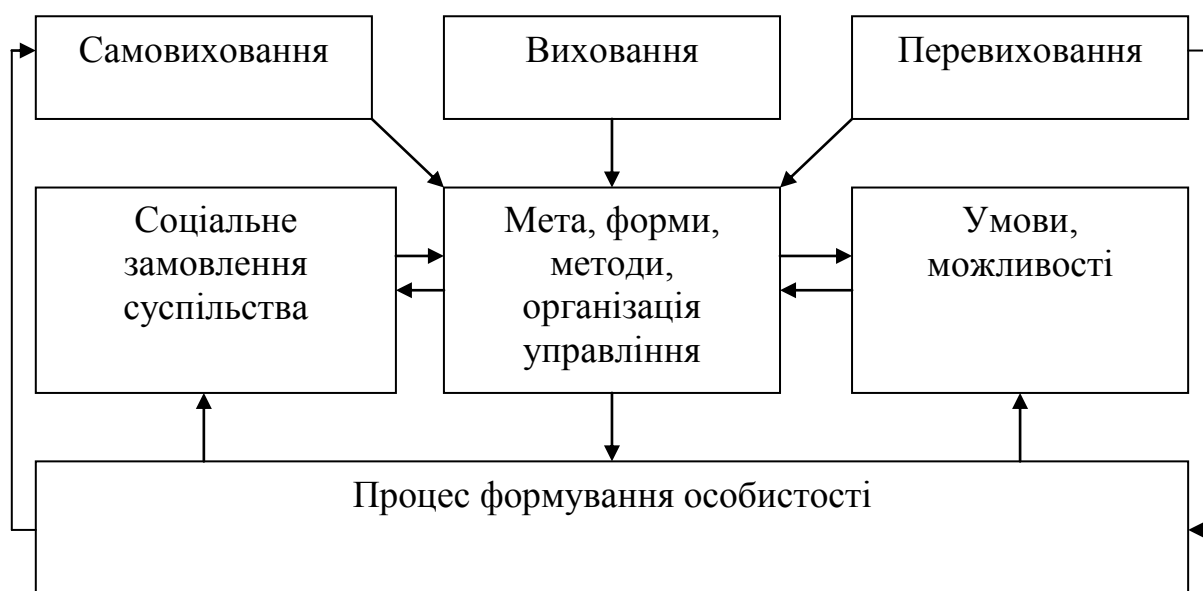
Принципи виховання:

- єдність національного та загальнолюдського;
- природовідповідність;
- культуровідповідність;

- активність, самодіяльність, творча ініціатива вихованців;
- демократизація виховання;
- гуманізація виховання;
- безперервність і наступність виховання;
- єдність навчання і виховання;
- диференціація та індивідуалізація виховного процесу;
- гармонізація родинного та суспільного виховання.

Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник МО України. – 1996. – №13.

Узагальнена схема виховання як процесу формування особистості

Самовиховання – це діяльність, спрямована на перетворення (удосконалення) власної особистості.

ЕТАПИ		
самопізнання	самоутримування	самопримушування
Механізми (методи і прийоми)		1) самонаказ; 2) самовідмова; 3) самоустановка.
1) самоаналіз; 2) самопорівняння (з оточенням); 3) сприймання критики збоку; 4) самоспостереження; 5) самооцінка.	1) самонаказ; 2) самовідмова; 3) самоустановка.	

СФЕРИ			
інтелектуальна ↓ (розвиток пам'яті, мислення, уваги).	морально-вольова ↓ (формування навичок самоконтролю (темперамент, воля, характер, здібності).	фізично-гігієнічна ↓ (навички здорового способу життя).	духовно-культурна ↓ (формування духовного світу особистості і внутрішньої культури).

Перевиховання – виправлення відхилень, вад, наслідків негативних виховних впливів у вихованні. Функції перевиховання:

- 1) відновлення вихідних позитивних якостей;
- 2) компенсування неуспішного виду діяльності вихованця більш успішними;
- 3) стимулювання позитивних дій, вчинків, поведінки;
- 4) виправлення шляхом допомоги для звільнення від негативних проявів поведінки.

Запитання і завдання:

1. У чому суть процесу виховання?
2. Що таке виховна ситуація?
3. Розкрийте механізм переходу виховної ситуації у педагогічну задачу.
4. У чому виявляється комплексність процесу виховання?
5. Що означає безперервність виховного процесу?
6. Дайте характеристику закономірностей виховного процесу.
7. Якими принципами виховання керується сучасна вітчизняна школа?
8. Із сукупності принципів виховання назвіть ті, що не мали місця в радянській системі виховання.
9. У чому полягає суть самовиховання?
10. Обґрунтуйте труднощі перевиховання.

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Ознайомтесь із вказаною на попередніх сторінках концепцією виховання і выпишіть ті положення, що розкривають суть виховання в сучасній школі.
2. Проаналізуйте, в якій мірі на процес Вашого виховання впливали об'єктивні та суб'єктивні чинники.
3. Опишіть виховний ідеал, до якого Ви б хотіли прагнути.
4. Користуючись творами В.Сухомлинського, выпишіть 5 – 6 суджень про завдання та зміст виховання.
5. Спираючись на власний досвід, запишіть особистісні якості людини в дві колонки: а) ті, що імпонують вам; б) ті, що викликають відразу.

Рекомендована література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. – К., 2003.
2. Бех І. Виховний процес: глибинні психологічні чинники оптимізації // Рідна школа. – 2008. - № 1-2. – С. 11-16.
3. Власова О.І. Педагогічна психологія. – К., 2005.
4. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. – К., 2003.
5. Основи національного виховання: Концептуальні положення / за заг. ред. В.І. Кузя. – К., 1993.
6. Педагогічна психологія / за ред. Л.М. Проколієнко, Ф.Ніколаєнка. – К., 1991.
7. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: В 2-х кн. – Кн.2. – М., 1999.
8. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. – К., 2003.
9. Трухін І.О., Шпак О.Т. Основи шкільного виховання. – К., 2004.

Тема 15. Методи виховання

План

1. Зміст поняття «метод виховання». Прийоми і засоби виховання.
2. Класифікація методів виховання.
3. Методи формування свідомості особистості.
4. Методи організації діяльності, спілкування та формування досвіду суспільної поведінки.
6. Методи стимулювання діяльності й поведінки.
7. Вибір методів виховання.

Опорні поняття: метод виховання, прийом виховання, засоби виховання, корекція поведінки, особистісні якості, характерологічні риси.

Методи виховання – сукупність способів впливу на свідомість, волю, почуття, поведінку вихованців, її корекцію та удосконалення з метою вироблення в них певних якостей.

Прийом виховання – це окрема дія (вплив), частина загального методу.

Засоби виховання: книга, слово, гра, пізнання, праця, діяльність (спілкування).

Класифікація методів виховання

(за ознакою спрямованості, Г.І. Щукіна)

<u>Методи формування свідомості особистості:</u>	<u>Методи організації діяльності:</u>	<u>Методи стимулювання:</u>
1) розповідь на етичну тему; 2) етична бесіда; 3) пояснення; 4) роз'яснення; 5) лекція; 6) умовляння; 7) навіювання; 8) інструктаж; 9) диспут; 10) доповідь; 11) переконання.	1) тренування; 2) привчання; 3) педагогічна вимога; 4) громадська думка; 5) доручення; 6) виховуюча ситуація; 7) вправлення.	1) заохочення (схвалення, похвала, подяка, премія, нагорода); 2) змагання; 3) покарання; 4) мотивація.

Вибір методів виховання зумовлюється низкою умов і чинників:

- 1) метою і завданнями виховання;
- 2) змістом виховання;
- 3) віковими особливостями учнів;
- 4) індивідуальними особливостями учнів;
- 5) умовами виховання;
- 6) засобами виховання;
- 7) рівнем педагогічної кваліфікації та майстерності;
- 8) очікуваними наслідками.

Запитання і завдання:

1. Що таке метод виховання?
2. Чим відрізняється метод виховання від прийому виховання?
3. Як класифікуються методи виховання?
4. Назвіть групи методів виховання за Г.І. Щукіною.
5. Охарактеризуйте методи виховання першої групи.
6. Охарактеризуйте методи виховання другої групи.
7. Які методи виховання належать до третьої групи?
8. Від чого залежить оптимальний вибір методів виховання?

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Опишіть кілька виховуючих ситуацій. Визначте їх мету.
2. Проаналізуйте досвід одного з педагогів-новаторів, уміщений у посібнику «Педагогический поиск» (М., 1986), або свого улюбленого шкільного вчителя з точки зору застосування ним різних методів виховання.

Рекомендована література

1. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. – М., 1975.
2. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. – К., 2003.
3. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: В 2-х кн. – Кн.2. – М., 1999.
4. Стельмахович М.Б. Народна педагогіка. – К., 1995.
5. Трухін І.О., Шпак О.Т. Основи шкільного виховання. – К., 2004.
6. Харламов И.Ф. Педагогика. – М., 1997.

Тема 16. Форми виховання

План

1. Поняття форм виховання.
2. Колектив як форма виховання. Теорія розвитку колективу А.Макаренка.
3. Колектив і особистість: моделі взаємодії.
4. Особливості учнівського колективу. Педагогічне управління колективом.
5. Позашкільні форми виховання.

Опорні поняття: масові, групові та індивідуальні форми виховання, колектив як форма виховання, теорія розвитку колективу А.Макаренка, конформізм, гармонія, нонконформізм, самоврядування, громадська думка.

Форма виховання – це зовнішнє вираження процесу виховання. Форма і зміст тісно між собою взаємопов'язані – зміна змісту вимагає зміни форми. Зміст формується, а форма наповнюється змістом. Отже, провідна роль належить змісту.

Історія педагогіки знає різні форми організації виховного процесу, які створювалися для реалізації певного змісту в певних умовах. За кількістю охоплених процесом виховання учнів форми виховання поділяються на: індивідуальні, мікрогрупові, групові, колективні, масові.

Число вихованців у групі /колективі/ коливається від 5 – 7 до 25 – 40, а при масових формах верхня межа необмежена. При збільшенні кількості вихованців знижується якість виховного впливу а отже, й виховного процесу загалом. Саме тому в сучасній теорії виховання перевага надається індивідуальним та мікрогруповим формам. Групова форма організації виховання в школі отримала назву колективної.

Колектив – це група людей, об'єднаних спільною суспільно значущою метою і такою ж діяльністю. Колектив здійснює такі функції: організаційну, виховну, стимулювальну. Основним показником і критерієм сформованості колективу є наявність у ньому громадської думки, тобто переважання думки більшості.

Теорію розвитку колективу розробив відомий український вчений А.С.Макаренко:

- сформулював закон життя колективу: рух – це форма життя колективу, зупинка – це його смерть;

- визначив принципи розвитку колективу: паралельної дії /вимога до вихованця ставиться не прямо, а через колектив/, гласності, відповідальності, залежності, перспективних ліній;

- розробив види перспектив /цілей/ для повноцінного існування колективу /близька, середня і далека/. Перспектива, за А.Макаренко, – це практична мета, яка здатна захопити й згуртувати вихованців;

- виокремив 4 стадії формування дитячого колективу, зокрема: *перша стадія* /приблизно півсеместру/ – створення колективу учнів: виокремлення активу, обрання старости, розподіл доручень, формування органів самоврядування; *друга стадія* /один – півтора року/ – поширення впливу активу на весь колектив: актив не тільки підтримує вимоги педагога, а й сам ставить їх перед членами колективу; *третьа стадія* – вирішальний вплив громадської думки: активізація кожної особистості, розвиток внутрішніх стимулів до навчання, до свідомої поведінки, виконання обов'язків тощо, колектив стає засобом індивідуального розвитку кожного учня; *четверта стадія* – самовиховання: кожен учень сам висуває до себе певні вимоги, педагог коригує процес самовиховання у всіх його сферах.

Утвердження провідної ролі колективу стало однією з найважливіших відмінностей радянської системи виховання від зарубіжної. Однак за кілька десятиліть колективістського виховання вітчизняна школа мало просунулася вперед у формуванні особистості нового типу. Що це означає – слабкість ідеї чи невміння втілити її в життя? Відповідь: неприпустимо доводити справу виховання до абсурду, культивуєючи тільки колективізм, нехтуючи індивідуальним розвитком особистості, і навпаки. Зрілим поглядом на виховання найбільше відповідає гармонія особистісного і колективного.

Процес входження особистості в колектив – складний, суперечливий і занадто індивідуальний. У результаті наукових досліджень було виокремлено три найпоширеніших моделі розвитку взаємин між особистістю і колективом:

- конформізм – особистість підкоряється колективу (лінії поведінки: підкоряється вимогам добровільно, може поступатися колективу як зовнішній переважаючій силі, намагається зберігати власну незалежність та індивідуальність, підкоряючись лише формально);

- гармонія – особистість і колектив знаходяться в оптимальних взаєминах (лінії поведінки: повна гармонія, особистість зовні підкоряється, зберігаючи внутрішню незалежність);

- нонконформізм – особистість підкоряє собі колектив (лінії поведінки: збагачення соціального досвіду колективу, втрата колективом раніше набутого соціального досвіду).

Комфортними умовами своє життя в колективі вважають лише 5% учнів (дані наводимо за посібником Н.Є. Мойсеюк), які, як правило, наділені особливими природними колективістськими якостями і легко адаптуються до будь-якого колективу.

В офіційній структурі шкільного колективу найбільш стабільною ланкою вважається колектив класу. Учнівський колектив – це група учнів, об'єднаних спільною соціально значущою метою, спільною діяльністю, яка має органи самоврядування і відрізняється згуртованістю, спільною відповідальністю, взаємною залежністю, рівністю прав та обов'язків. Крім того, учнівський колектив відрізняється такими важливими характеристиками, які відображають внутріколективну атмосферу, психологічний клімат, стосунки між членами колективу, зокрема:

- однаковим віковим цензом членів колективу;
- специфічною діяльністю (навчальною);
- динамічністю складу;
- відсутністю життєвого досвіду;
- потребою в педагогічному керівництві.

Управління учнівським колективом означає використання колективу як інструмента для розвитку індивідуальності кожного учня. Управління здійснюється на основі трьох взаємопов'язаних функцій педагога:

- збору й аналізу інформації про колектив і учнів;

- планування й організації адекватних виховних впливів, мета яких – особистісне удосконалення учнів;
- контролю і корекції поведінки і діяльності.

Важливою умовою управління є розробка методики вивчення колективу, форм і методів аналізу отриманої інформації.

У педагогічному управлінні колективом слід дотримуватися таких правил:

1. Поєднувати педагогічне управління з природними намаганнями учнів до самостійності, незалежності.
2. Дбати про зміну тактики, розширюючи демократію, самоуправління.
3. Розподіляти доручення не з позиції потреб колективу, а з позиції можливостей та інтересів самих вихованців.
4. Сприймати колектив як динамічне явище стосовно учня, тобто допускається переміщення з одного колективу в інший.
5. Координувати усі виховні впливи на колектив, зокрема вплив педагогів, сім'ї, соціальних інститутів.

Позашкільні форми виховання – це форми організації суспільно корисної діяльності, яку проводять сьогодні дитячі та молодіжні організації, об'єднання, товариства тощо. На сьогодні у системі позашкільної освіти діє близько 2000 освітніх закладів: дитячі мистецькі і спортивні школи, станції юних натуралістів, гуртки, об'єднання за інтересами, клуби, центри дозвілля. Специфіка позашкільних форм виховання в тому, що вони діють на добровільних началах, охоплюють учнів різного віку, мають органи самоврядування, реалізують широкий спектр діяльності, у процесі якої розширюється світогляд учнів, спілкування, здійснюється самовираження і самоствердження особистості.

Найбільш чисельною позашкільною формою виховання є «Пласт», основна мета якого – патріотичне виховання. Був заснований у 1911 р. О.Тисовським, П.Франком і І.Чмолою. Пластунські ідеї лежать в основі таких нових дитячо-юнацьких організацій, як Українська козацька республіка, Спілка молодіжних організацій України, «Січ», «Спадщина», «Сузір'я», «Сокіл» та ін.

Запитання і завдання:

1. Що таке форми виховання і як вони класифікуються?
2. Що таке колектив?
3. Чому ідея колективного виховання є провідною?
4. Які специфічні ознаки колективу?
5. Які специфічні ознаки учнівського колективу?
6. Що вважається показником сформованості колективу?
7. Які основні аспекти теорії розвитку колективу за А.С.Макаренком?
8. У чому особливості стадій розвитку колективу за А.С.Макаренком?
9. Які типи взаєностосунків особистості і колективу ви знаєте?
10. Якими причинами зумовлюються взаємини особистості з колективом?
11. Від яких чинників залежить ефективність педагогічного управління колективом?

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Ознайомтесь і проаналізуйте досвід організації колективу й колективного виховання видатних вітчизняних педагогів А.С. Макаренка і В.О. Сухомлинського (див. рекомендовану літературу).
2. Складіть 10–15 правил для педагога-вихователя зі згуртування дитячого колективу.
3. Проведіть педагогічне дослідження і напишіть психолого-педагогічну характеристику класного колективу за орієнтовною програмою дослідження.

Рекомендована література

1. Бойко А. Методологія, теорія, практика виховання – єдина система // Рідна школа. – 2008. – № 1-2. – С. 16-21.
2. Макаренко А.С. Методи виховання. Твори у 8 т. – Т. 5. – К., 1981.
3. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К., 1990.
4. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. – К., 2003.
5. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: В 2-х кн. – Кн. 2. – М.: Владос, 1999.
6. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності. – К., 2004.
7. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. – К., 1975.
8. Трухін І.О., Шпак О.Т. Основи шкільного виховання. – К., 2004.

Тема 17. Технології виховання. Діагностика вихованості

План

1. Суть поняття «технологія виховання». Мистецтво виховання і технологія виховання.
2. Комплексний підхід до виховання.
3. Виховні справи: суть, етапи, тематика, самоаналіз.
4. Діагностика і вимірювання вихованості. Критерії, рівні та показники вихованості.
5. Методи діагностики вихованості.

Опорні поняття: мистецтво виховання, технологія виховання, виховна система (школи, класу), виховна справа, колективна творча справа, формалізм у вихованні, діагностика вихованості, рівні вихованості, критерії вихованості, показники вихованості.

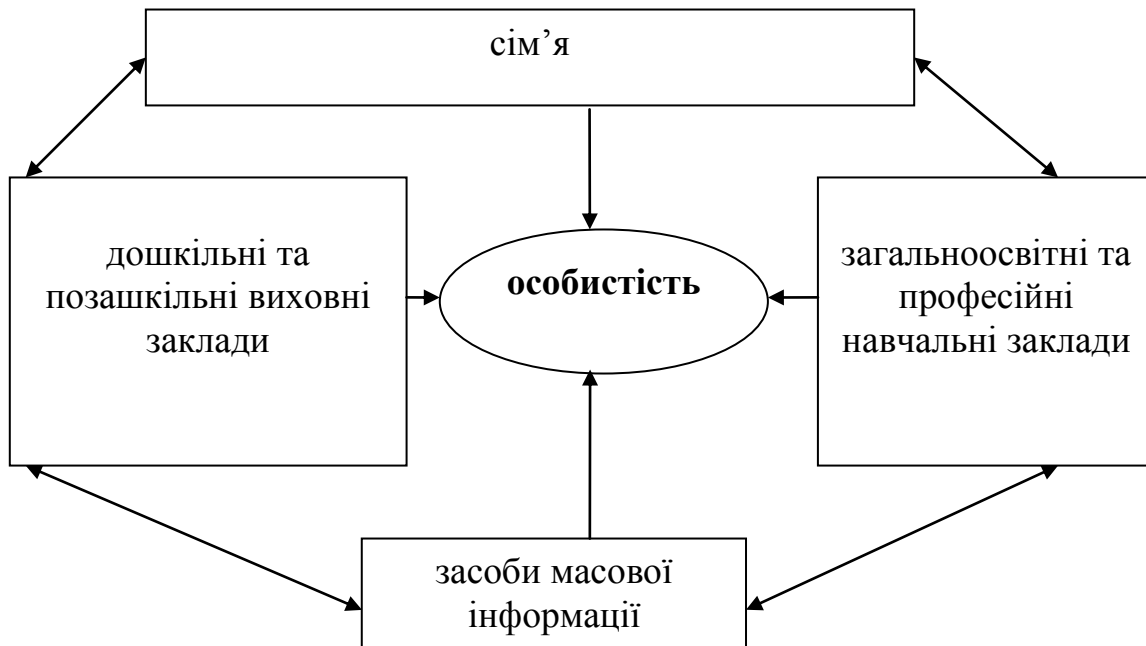
Технологія виховання – це чітко обґрунтована система педагогічних засобів, форм, методів, спрямована на розв'язання конкретного виховного завдання.

«Будь-яка діяльність може бути або технологією, або мистецтвом. Мистецтво ґрунтується на інтуїції, технологія – на науці. Усе починається з мистецтва, закінчується технологією, щоб потім розпочатися спочатку» (Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М., 1989. – С.5).

Відмінності в діяльності-майстерності й діяльності-технології

<u>Індивідуальна майстерність</u>	<u>Загальна технологія</u>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Процес виконується працівником від початку до кінця. 2. Необхідні знання усього процесу в цілому. 3. Потрібно все робити самому. 4. Процес тривалий. 5. Продукт якісний. 6. В основі інтуїція, чуття, досвід.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Процес розділений на частини, кожен працівник виконує свою частину. 2. Необхідні знання конкретної частини процесу. 3. Втілюються нові розробки, що дозволяють залучати інших фахівців. 4. Дещо пришвидшується. 5. Не менш якісний. 6. В основі науковий розрахунок, знання.

Структура комплексного підходу до виховання

Комплексний підхід до виховання передбачає забезпечення єдності вимог у системі всебічного гармонійного виховання (морального, розумового, трудового, естетичного та фізичного), а також єдності й узгодженості форм, засобів і методів впливу на особистість з боку різних соціальних інституцій (сім'ї, загальноосвітніх та професійних закладів, дошкільних та позашкільних виховних закладів, засобів масової інформації тощо).

Виховні справи – це форми організації та здійснення конкретної діяльності вихованців. Етапи:

1. Аналіз ситуації та формулювання мети.
2. Планування виховних справ.
3. Організація діяльності.
4. Здійснення виховної справи (самоствердження вихованців).
5. Підбиття підсумків.

Тематика виховних справ за домінуючою виховною метою:

- 1) пізнавальні (предметні олімпіади, пізнавальні ігри, конкурси, усні журнали з окремих дисциплін та ін.);

- 2) соціально орієнтовані (День Конституції, Незалежності, свято Матері, круглі столи, конференції, вечори та ін.);
- 3) етичні (наприклад, диспут «Конфлікт чи толерантність», круглий стіл «Сучасне звучання проблеми «Батьки і діти» та ін.);
- 4) естетичні (конкурси з аранжування квітів, музичні, поетичні та ін.);
- 5) екологічні;
- 6) трудові;
- 7) спортивні.

Схема самоаналізу виховної справи:

- Чи всі позиції підготовки та проведення виховної справи знайшли відображення в плані?
- Чи відповідав зміст поставленій меті?
- Чи відповідав вимогам рівень організації?
- Які фрагменти задіяні краще, чому?
- Чи витримана виховна справа в часі?
- Чи представляла виховна справа систему або тільки відображала набір мало пов'язаних між собою частин і фрагментів?
- Чи мав місце ефект новизни?
- Чи відповідав емоційний настрій виховної справи її задуму?
- Якої оцінки заслуговує кожен учасник?
- Якою була поведінка учнів?
- Чи виникала негативна реакція на ті чи інші педагогічні дії?
- Від чого в подальшому варто відмовитися?
- Що нове слід запровадити у проведення наступних виховних справ?

Діагностика вихованості – розпізнання і вивчення істотних ознак вихованості, їх поєднання між собою та форми їх прояву.

Вихованість – комплексна властивість особистості, яка характеризується наявністю і ступенем сформованості соціально-

ціннісних якостей і властивостей, що відображають гармонійність її розвитку.

Вимірювання вихованості – констатація стану вихованості.

Результат діагностики – інтегративна діагностична інформація та інтегративна оцінка ступеня сформованості цілісної позиції особистості.

Критерії вихованості – теоретично розроблені показники рівня сформованості різних якостей особистості чи колективу. Поділяються на:

а) тверді, до яких належать важливі статистичні дані, які в комплексі характеризують стан вихованості молоді: кількість правопорушень і тенденції їх зміни; кількість молоді, що відбуває покарання за скоєні злочини; кількість розлучень і сімей, які розпалися; темпи поширення асоціальних явищ та ін.;

б) м'які (застосовуються в школі і допомагають учителю отримати загальне уявлення про хід і результати виховного процесу).

М'які критерії поділяються на:

критерії, пов'язані з проявом результатів виховання у зовнішній формі: 1) судження; 2) оцінки; 3) вчинки; 4) дії (провідні якості особистості, система ставлень, віддаленість результату виховання, суспільна спрямованість, поведінка в проблемній ситуації).	критерії, пов'язані з прихованими від вихователя явищами: 1) мотиви; 2) переконання; 3) плани; 4) орієнтації.
--	---

Показники вихованості – це інтегративні прояви особистості, зокрема:

- здатність включатися в різні види діяльності;
- цілеспрямованість у діяльності;

- осмисленість;
- самостійність;
- творча активність;
- відповідальність.

Рівні вихованості

<p><u>Активна позиція:</u> позитивні оцінки усіх проявів особистості; високий рівень саморегуляції.</p> <p>Поведінка відповідає суспільним нормам. Життєвські ідеали втілюються в житті творчо, самостійно.</p>	<p><u>Пасивна позитивна позиція:</u> прояви особистості оцінюються позитивно, як і поведінка та діяльність у цілому.</p> <p>Але нижчий рівень саморегуляції. Однобічність мотивації діяльності. Обмежені можливості ініціативності.</p>	<p><u>Нестійка позиція:</u> інтегративні прояви особистості позитивні, але сталість поведінки є негативною.</p> <p>Активність, саморегуляція відсутні. Поведінка ситуативна. Учні цієї групи – постійні суб'єкти й об'єкти виховних впливів.</p>	<p><u>Негативна позиція:</u> негативна оцінка інтегративних проявів, відсутність саморегуляції.</p> <p>Вихованці цієї групи є об'єктом перевиховання. Негативно оцінюється будь-яка позиція вихованця: громадянська, патріотична, екологічна, естетична.</p>
---	---	--	--

Методи діагностики вихованості:

- метод експериментальних справ і ситуацій (види справ: перевірені; виховуючі; контролюючі; закріплюючі);
- метод компетентних оцінок;
- метод рейтингу;

- метод самооцінки;
- метод незалежних характеристик;
- метод прямих запитань: «Що таке милосердя?», «Для чого людині моральність?» та ін.;
- метод твору на задану тему: «Яким би я хотів бути?», «Як я розумію толерантність?» та ін.

Запитання і завдання:

1. Що таке технологія виховання?
2. Чим відрізняється технологія від мистецтва виховання?
3. Яких нових якостей набуває процес виховання, що розвивається за технологічною схемою?
4. Розкрийте суть комплексного підходу до виховання.
5. Що таке виховна справа?
6. За якими етапами вона відбувається?
7. Назвіть види виховних справ.
8. Що слід врахувати при застосуванні виховних технологій?
9. У чому суть діагностики вихованості?
10. Як вона співвідноситься з вимірюванням вихованості?
11. Які знаєте критерії вихованості?
12. Що Ви розумієте під показниками вихованості?
13. Охарактеризуйте ступені вихованості.

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. На основі показників інтегративних критеріїв вихованості опишіть учня, який має найвищий ступінь екологічної вихованості.
2. Охарактеризуйте учня, якому властива нестійка трудова вихованість.
3. Проведіть педагогічне дослідження і напишіть психолого-педагогічну характеристику особистості учня як члена класного колективу за орієнтовною схемою.

4. Складіть план-конспект виховної справи для учнів 5 – 7 або 9 – 11 класів.
5. Доберіть конкретні виховні справи для формування таких якостей: працьовитості, толерантності, дисциплінованості.

Рекомендована література

1. Виховна система школи / упоряд. В. Григораш. – Харків, 2006.
2. Виховання в школі / упоряд. В.Варава, В.Зоц. – К., 2003.
3. Виховні технології / упоряд. В.Варава, В.Зоц. – К., 2004.
4. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології – К., 2004.
5. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К., 1990.
6. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. – К., 2003.
7. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра // Твори: В 5-и т. – Т. 1. – К., 1976.
8. Трухін І.О., Шпак О.Т. Основи шкільного виховання. – К., 2004.
9. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Педагогічна антропологія // Твори: В 6-и т. – Т.4. – К., 1954.

Тема 18. Педагог: професійна діяльність і особистість

План

1. Суть та структура педагогічної діяльності вчителя. Імідж сучасного вчителя.
2. Педагогічна майстерність, її елементи.
3. Суть, функції, структура педагогічної комунікації.
4. Культура педагогічного спілкування.
5. Педагогічні конфлікти: види, причини виникнення, способи усунення.

Опорні поняття: педагог, вчитель, педагогічна діяльність, педагогічна майстерність, педагогічні здібності, педагогічна техніка, педагогічне спілкування, фасилітація та інгібіція в спілкуванні, імідж учителя, авторитет учителя.

Педагогічна діяльність – це особливий вид соціальної діяльності, що передбачає надання старшим поколінням молодшому накопиченого людством соціального досвіду, створення умов для їх особистісного розвитку кожного і підготовки до виконання соціальних ролей у суспільстві.

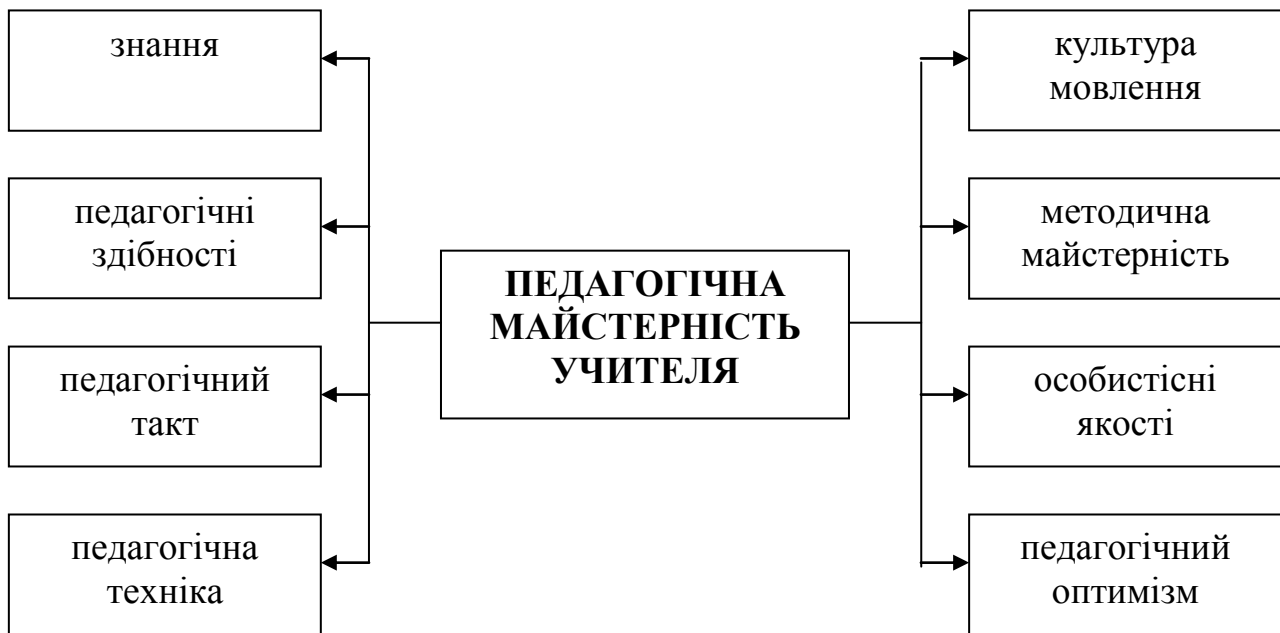
Педагогічна діяльність як професійна здійснюється в спеціально організованих суспільством освітніх установах: дошкільних закладах, школах, ліцеях, коледжах, вищих навчальних закладах, закладах позашкільної освіти, підвищення кваліфікації і перепідготовки.

Структура педагогічної діяльності включає такі взаємопов'язані функції вчителя: діагностичну; орієнтаційно-прогностичну; конструктивно-проектувальну; організаторську; інформаційно-пояснювальну; комунікативно-стимулювальну; аналітико-оцінну; дослідницько-творчу.

Педагогічна майстерність – прояв високого рівня педагогічної діяльності.

Складові педагогічної майстерності вчителя

Педагогічне спілкування – система соціально-психологічної взаємодії між учителем та учнем, спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов для обопільної діяльності.

Функції педагогічного спілкування: пізнання особистості, обмін інформацією, організація діяльності, обмін ролями, співпереживання, самоутвердження, регулювання спільної діяльності, спонукання особистості до дії та взаємодії.

Етапи педагогічного спілкування:

- 1) моделювання очікуваного спілкування;
- 2) організація безпосереднього спілкування з класом;
- 3) керівництво спілкуванням;
- 4) аналіз результатів спілкування.

Види спілкування: вербальне, невербальне; навчальне.

Стиль спілкування – це усталена система способів та прийомів, які використовує вчитель під час взаємодії (авторитарний, ліберальний, демократичний, змішаний стилі спілкування).

Бар'єри спілкування – перешкоди, що спричиняють опір партнера впливові співрозмовника (соціальний, фізичний, смисловий, естетичний, емоційний, психологічний та ін.)

Неефективні, з педагогічної точки зору, моделі спілкування: «монблан», «китайська стіна», «локатор», «робот», «я сам», «гамлет», «друг», «тетерук».

Механізми взаємовпливу: фасилітація – поліпшення ефективності перебігу та результатів спілкування під впливом іншої особи або її уявного образу; інгібіція – протилежне до фасилітації явище погіршення ефективності перебігу та результатів спілкування. Навчальне спілкування повинно відбуватися в психологічно сприятливій позитивній атмосфері, яку забезпечує вчитель-фасилітатор.

Конфлікт – це явище міжособистісних і групових взаємин, активного зіткнення тенденцій, оцінок, принципів, еталонів поведінки. Види педагогічних конфліктів: прості, що розв'язуються вчителем без зустрічної протидії з боку учнів; складні, що поділяються на конфлікти діяльності, поведінки, взаємин. Конфлікти діяльності виникають з приводу якості виконання учнями навчальних завдань, їх успішності тощо. Конфлікти поведінки виникають з приводу порушення учнями правил поведінки в школі й поза школою. Конфлікти взаємин виникають у сфері емоційно-особистісних стосунків учнів і вчителів. Вони найбільш тривалі й деструктивні.

Усунення конфліктів. Для подолання конфліктів учителю слід оволодіти: а) стилями поведінки в конфліктній ситуації: конкуренції, уникнення, пристосування, компромісу, співпраці; б) ігровими методами розв'язання конфліктів: інтроспекції (поставити себе на місце іншого), емпатії (співпереживання), логічного аналізу (оцінки ситуації шляхом раціонального мислення).

Запитання і завдання:

1. У чому суть педагогічної діяльності?
2. У чому своєрідність педагогічної професії?
3. Доведіть, що педагогічний такт є професійним умінням учителя.
4. Що таке педагогічна техніка і які шляхи оволодіння нею?
5. Охарактеризуйте функції педагогічного спілкування.
6. Які виокремлюють види спілкування, в чому їх особливості?

7. Охарактеризуйте стилі педагогічного спілкування.
8. Охарактеризуйте бар'єри спілкування.

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Ознайомтеся з функціями, які виконує вчитель сучасної школи. Спробуйте розробити для кожної функції сукупність психологічних якостей, які забезпечують її реалізацію.
2. Сформулюйте основні правила педагогічного спілкування.
3. Складіть розповідь на тему «Вчителі, які вплинули на мою долю».
4. Підготуйтеся до обговорення теми: «Учитель ХХІ століття. Яким йому бути?».
5. Проаналізуйте свої особистісні якості й риси характеру відносно вимог до іміджу сучасного вчителя. Над якими якостями Вам потрібно попрацювати, щоб досягти бажаних результатів?

Рекомендована література

1. Антоненць М. Проблема взаємостосунків учителя і учнів у поглядах В.О.Сухомлинського // Рідна школа. – 2005. – № 9-10. – С. 3
2. Власова О.І. Педагогічна психологія. – К., 2005.
3. Волобуєва Т. Оновлення змісту професійної компетентності педагогічних кадрів // Рідна школа. – 2006. – № 3. – С. 21-23.
4. Заброцький М.М. Технологія розвитку комунікативної компетентності вчителя // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 1, 7 – С. 28-32, 31-34.
5. Кловак Г.Т. Підготовка майбутнього вчителя-дослідника: теорія і практика. – К., 2004.
6. Колодько Т. Професійно-педагогічна компетентність майбутнього учителя // Рідна школа. – 2005. – № 11. – С. 5-7.
7. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. – К., 2003.
8. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності. – К., 2004.

Тема 19. Система управління сучасною школою

План

1. Система освіти в Україні.
2. Наукові засади внутрішкільного управління.
3. Система планування і контролю діяльності школи.

Опорні поняття: система освіти, освітні ступені, школознавство, менеджмент, управління, принципи управління, планування роботи школи, перспективне планування, поточне планування, перша група шкільної документації, друга група шкільної документації, третя група шкільної документації.

Інформаційний блок

Система освіти складається із закладів освіти, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти.

Структура системи освіти в Україні відображена в законі «Про освіту» (ст. 29): дошкільна, загальна середня, позашкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна, аспірантура, докторантура, самоосвіта.

Освітні рівні (ст. 30): початкова загальна освіта, базова загальна середня освіта, повна загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, базова вища освіта, повна вища освіта.

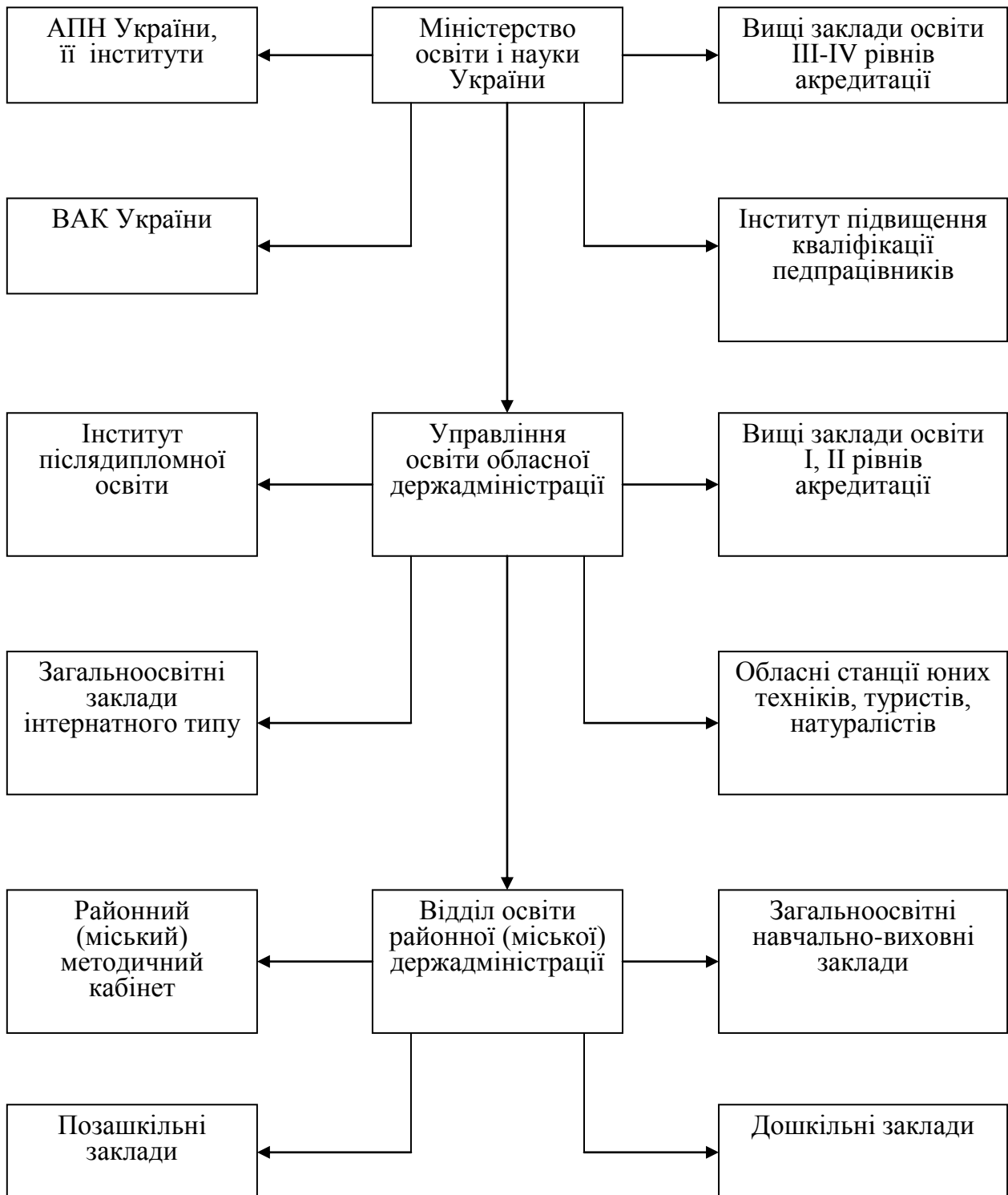
Освітньо-кваліфікаційні рівні (ст. 30): кваліфікований робітник, молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр.

Школознавство – галузь педагогіки, що досліджує зміст і методи управління шкільною справою.

Управління – діяльність, спрямована на розробку рішень, організацію контролю регулювання об'єкта управління згідно з метою, аналіз і підбиття підсумків.

Принципи управління державотворення, науковості, демократизації, гуманізації, цілеспрямованості, плановості, компетентності, оптимізації, ініціативи й активності, об'єктивності в оцінці виконання працівниками закладу освіти своїх обов'язків, поєднання колегіальності з персональною відповідальністю.

Структура органів управління освітою (відповідно до Закону «Про освіту»)

Планування роботи школи

а) перспективне: річний план роботи;

б) поточне: розклад уроків, шкільних гуртків, спортивних секцій; календарні та поурочні плани вчителів, плани виховної роботи класних керівників, вихователів груп продовженого дня, плани роботи методичних об'єднань, інших форм методичної роботи, що діють на базі школи, план роботи шкільної бібліотеки, план роботи батьківського комітету, план-календар навчально-виховного процесу із зазначенням загальношкільних заходів.

Шкільна документація відображає кількісну та якісну характеристику педагогічного процесу школи. Поділяється:

I група: усі види планів роботи школи та структурних підрозділів школи;

II група: алфавітна книга, особові справи учнів, класні журнали та журнали факультативів, гуртків, груп продовженого дня, книга обліку бланків та видачі атестатів, книга обліку видачі медалей, похвальних листів і грамот, книга обліку особового складу медпрацівників, книга протоколів педагогічної ради, книга протоколів ради закладу освіти, книга обліку трудових книжок, журнал обліку заміни уроків, книга наказів, контрольно-візитаційна книга, журнал реєстрації вхідної та вихідної документації, книга внутрішнього контролю, акти, довідки, поточне листування, статистичні звіти, акти про нещасні випадки; *III група*: документи про фінансово-господарську діяльність школи, технічний паспорт, інвентарні списки основних засобів, інвентарна книга бібліотечного фонду, книга складського обліку матеріалів.

Внутрішкільний контроль – систематична, цілеспрямована перевірка адміністрацією школи роботи педагогічного колективу чи окремого вчителя. Спрямований на досягнення відповідності діяльності школи державним освітнім стандартам.

Контроль за навчально-виховною роботою школи здійснюють:

1) директор школи (забезпечує реалізацію державної освітньої політики, розпоряджається шкільним майном і коштами, організовує педагогічний процес, затверджує правила внутрішнього розпорядку);

2) заступник директора з навчальної роботи (організовує та контролює процес навчання школярів, їх загальноосвітню і трудову

підготовку, всебічний розвиток і поведінку; перевіряє виконання навчальних планів і програм, здійснює керівництво методичною роботою);

3) заступник директора з виховної роботи (організовує позакласну виховну роботу і дозвілля учнів, надає допомогу класним керівникам, вихователям, підтримує зв'язки з позашкільними установами, громадськими організаціями і державними органами);

4) помічник директора з господарської частини (відповідає за матеріальне забезпечення навчального процесу, санітарний стан школи, протипожежну безпеку, роботу обслуговуючого персоналу).

Види внутрішкільного контролю за спрямуванням: тематичний і фронтальний. Тематичний контроль передбачає перевірку роботи колективу над вирішенням певної проблеми, рівня знань учнів з конкретної теми чи з предмета взагалі, ефективності роботи класних керівників з якого-небудь напрямку, результатів впровадження інновацій або передового педагогічного досвіду. Фронтальний контроль спрямований на вивчення діяльності педагогічного колективу, окремих учителів, методичних об'єднань, рівня викладання окремих дисциплін в усіх або в певних класах, роботи класних керівників. У свою чергу внутрішкільний фронтальний контроль поділяється на класно-узагальнюючий, персональний, предметно-узагальнюючий, тематично-узагальнюючий, комплексно-узагальнюючий.

Види внутрішкільного контролю за критерієм послідовності: поточний, попередній, проміжковий, підсумковий, епізодичний, періодичний.

Форми внутрішкільного контролю: взаємоконтроль, самоконтроль, адміністративний плановий і адміністративний позаплановий (регульовальний).

Методи контролю: спостереження (відвідування уроків), вивчення шкільної документації, опитування, анкетування, тестування, ретроспективний розбір, хронометрування.

Запитання і завдання:

1. З яких рівнів складається система сучасної національної освіти?
2. Які знаєте освітні й освітньо-кваліфікаційні рівні?
3. Назвіть принципи управління.

4. Які види планування Вам відомі?
5. Чи є форма перспективного плану роботи догмою?
6. Що відображає шкільна документація?
7. Які групи шкільної документації Ви знаєте?
8. Як розумієте поняття «внутрішкільний контроль»?
9. Назвіть види внутрішкільного контролю.
10. Назвіть форми внутрішкільного контролю.

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Побудуйте структуру органів управління освіти на основі Закону «Про освіту».
2. Користуючись опорним конспектом лекції з теми «Школотзнавство», розкрийте зміст основних розділів перспективного плану роботи школи.
3. На основі праці В.О. Сухомлинського «Розмова з молодим директором» визначте основні вимоги до особистості керівника школи.
4. На основі власного шкільного та вузівського досвіду змалюйте сучасну ідеальну школу.

Рекомендована література

1. Бегей В.М. Управління загальноосвітньою школою на демократичних засадах. – Львів, 1995.
2. Волкова Н.П. Педагогіка. – К., 2003.
3. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. – К., 2003.
4. Онишків З.М. Основи школотзнавства. – Тернопіль, 2003.
5. Фіцула М.М. Педагогіка. – К., 2000.
6. Яремчук В.Д. Національні проблеми загальноосвітньої школи України: історія і сучасність. – К., 1993.

Тема 20. Спільна виховна робота школи й сім'ї

План

1. Сімейне виховання: мета, завдання, зміст, методика, недоліки виховання дітей у сім'ї.
2. Психолого-педагогічне просвітництво батьків.
3. Завдання та функції класного керівника.

Опорні поняття: сімейне виховання, виховний вплив сім'ї, авторитет батьків, батьківська педагогіка, гіперопіка, гіпоопіка, педагогічне просвітництво батьків, функції класного керівника, координація впливів.

Сім'я – це природне середовище первинної соціалізації дитини, джерело її матеріальної та емоційної підтримки. Сім'я виступає засобом збереження й передачі культурних цінностей від покоління до покоління.

Сімейне виховання – це загальна назва для процесів впливу на дітей з боку батьків для досягнення бажаного результату. Мета: гармонійний розвиток дитини. Завдання – підготовка дитини до життя та практичної діяльності. Забезпечення розумної організації життя дитини в засвоєнні позитивного досвіду старших поколінь та виробленні власного досвіду поведінки й діяльності. Зміст: розумове, моральне, трудове, фізичне, естетичне виховання.

Методика сімейного виховання:

- сімейний уклад, взаємостосунки в сім'ї на трьох рівнях: «дорослий-дорослий», «дорослий-дитина», «дитина-дитина»;
- зацікавлення сім'ї різними сферами життя суспільства, інтересами держави;
- зацікавленість батьків громадською активністю дитини;
- спільні трудові справи, дозвілля, походи і подорожі;
- організація домашнього побуту;
- провідна роль матері;
- авторитет батька;
- роль дідуся й бабусі.

Методи сімейного виховання – це шляхи (способи) здійснення цілеспрямованого педагогічного впливу батьків на свідомість і

поведінку дітей. Найчастіше використовуються методи переконання (пояснення, порада, навіювання), особистий приклад, заохочення, покарання, за порадою вчителів – виховна ситуація.

Стили сімейного виховання: авторитарний, ліберальний, демократичний.

Недоліки сімейного виховання (неефективне здійснення виховної функції сім'ї, втрата духовного зв'язку між батьками й дітьми):

а) об'єктивні причини (неповна сім'я, несприятливі житлові умови, недостатнє матеріальне забезпечення);

б) суб'єктивні причини (слабкість педагогічної позиції батьків).

Психолого-педагогічне просвітництво батьків:

- відвідування батьків учня вдома;
- запрошення батьків до школи;
- день відкритих дверей для батьків у школі;
- класні батьківські збори;
- бесіди і лекції на педагогічну тематику;
- тематичні вечори і вечори запитань-відповідей;
- самоосвіта батьків.

Типові помилки сімейного виховання: намагання батьків швидкими темпами перевиховати дітей, захоплення дитиною привілейованого становища в сім'ї, занадто жорстка влада над дітьми з раннього віку.

Основна функція класного керівника щодо сімейного виховання – координація виховних впливів на дитину сім'ї і школи, спрямованих на розвиток у дітей моральних та інтелектуальних якостей, фізичного здоров'я, естетичного сприйняття навколишнього світу.

Запитання і завдання:

1. Що таке сімейне виховання?
2. Чим відрізняється сімейне виховання від родинного?
3. Яке основне завдання сім'ї?
4. Які напрями складають зміст сімейного виховання?

5. Яка мета сімейного виховання?
6. На яких трьох китах тримається батьківська педагогіка?
7. Що сприяє успішному сімейному вихованню?
8. У яких формах проводиться педагогічне просвітництво батьків?
9. У чому полягає завдання класного керівника?
10. Які знаєте функції класного керівника?

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи:

1. Складіть тематичний план лекторію для батьків учнів-семикласників.
2. Складіть план психолого-педагогічного всеобучу батьків, діти яких досягли 10 – 11-річного віку.
3. Розробіть план виховних справ для класного керівника 5 класу з метою формування учнівського колективу.

Рекомендована література

1. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання. – К., 2006.
2. Макаренко А.С. Книга для родителів // Макаренко А.С. Избранные произведения в 3 т. – Т. 2. – К., 1984.
3. Положення про класного керівника загальноосвітньої школи. – К., 2000.
4. Постовий В.Р. Сучасна сім'я та її педагогіка. – К., 1994.
5. Петрова І. Культура сімейного дозвілля як соціально-педагогічний феномен // Рідна школа. – 2007. – № 7-8. – С. 19-22.
6. Піно Пелегріно. Мистецтво виховання.
7. Рацул А. Педагогічні умови родинно-сімейного виховання дітей // Рідна школа. – 2007. – № 4. – С. 53-56.
8. Стельмахович М.Б. Українська родинна педагогіка. – К., 1998.
9. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К., 1979.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

Підручники

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Волкова Н.П. Педагогіка: навч. посібник. 3-тє вид., – К.: Академвидав, 2009. – 616 с.
3. Галузяк В.М., Сметанський М.І., Шахов В.І. Педагогіка: навч. посібник. – 4-е вид., випр. і доп. – Вінниця: ДП «Держ. картографічна фабрика», 2007. – 400 с.
4. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка: підручник. – К.: Знання, 2007. – 447 с.
5. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навч. посібник. 5-е вид, доп. і переробл.. – К., 2009. – 656 с.
6. Педагогика / под ред. Ю К.Бабанского. – М.: Просвещение, 1988. – 479 с.
7. Педагогика / под ред. В.А.Сластенина. – М.: Школа-Пресс, 1998. – 512 с.
8. Педагогіка / за ред. М.Д.Ярмаченка. – К.: Вища школа, 1986. – 544 с.
9. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: учебник: В 2–х кн. – М.: ВЛАДОС, 1999. – Кн.1. – 576 с.; Кн. 2. – 256 с.
10. Фіцула М.М. Педагогіка: навч. посібник. – К.: Академвидав, 2005. – 560 с.
11. Щербань П.М. Прикладна педагогіка. – К.: Вища школа, 2002. – 214 с.
12. Ягупов В.В. Педагогіка: навч. посібник. – К.: Либідь, 2003. – 560 с.

Основні наукові джерела і нормативно-правові документи

1. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 191с.
2. Державний стандарт базової і повної середньої освіти (Затверджено постановою КМ України від 14 січня 2004 р. № 24).

3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
4. Довідник класного керівника: збірник документів / ред. кол. П.М.Щербаков (голова) та ін. – К., 1996. – 238 с.
5. Закон України «Про загальну середню освіту» // Освіта України: нормат.-прав. док. – К.: Міленіум, 2001. – С. 103 – 126.
6. Закон України «Про вищу освіту». – К.: Генеза, 1996. – 36 с.
7. Закон України «Про Освіту» // Голос України. – 1996. – 25 квітня. – С. 1–3.
8. Коменский Я.А. Великая дидактика // Избранные педагогические произведения в 2-х т. Т.1. – М., 1982.– С. 242 – 477.
9. Коменский Я.А. Материнская школа // Избранные педагогические произведения в 2-х т. Т.1.– М., 1982.– С. 201 – 241.
10. Конституція України (основний закон). – К., 1997.
11. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1996. – № 13.
12. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 18 – 25.
13. Концепція національного виховання студентської молоді / Додаток до рішення колегії МОН від 25 червня 2009 р. протокол № 7/2-4.
14. Концепція педагогічної освіти / Міністерство освіти України, Інститут педагогіки і психології АПН України. – К., 1998. – 20 с.
15. Концепція позакласної виховної роботи в загальноосвітній школі // Рідна школа. – 1991. – № 6. – С. 18 – 25.
16. Концепція позашкільної освіти та виховання // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1997. – № 7. – С. 22 – 32.
17. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К.: Рад. шк., 1990. – 366 с.
18. Національна доктрина розвитку освіти: Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 року 347/31 // Освіта України. – 2002. – 23 квітня. – С. 4 – 6.
19. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Світ виховання. – 2005. – № 4 (5). – С. 6-30.

20. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки // www.mon.gov.ua.
21. Педагогіка: Хрестоматія / уклад.: А.І. Кузьмінський, В.Л.Омелянєнко. – К.: Знання – Прес, 2003. – 700 с.
22. Положення про ступеневу систему освіти в Україні: Наказ Міністерства освіти і науки України від 21 серпня 1993 року № 311. – К., 1993.
23. Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти // Інформ. збірник Міністерства освіти України. – 2000. – № 22. С.3 – 7.
24. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. школа, 1978. – 263 с.
25. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т.: Т.1: Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу. – К.: Рад. школа, 1976. – 654 с.; Т.2: Формування комуністичних переконань молодого покоління. – Як виховати справжню людину. Сто порад учителеві. – К.: Рад. школа, 1976 – 670 с.; Т.3: Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. Виховувати громадянина. – К.: Рад. школа, 1977. – 670 с.; Т.4:Зміст: Пависька середня школа. Розмова з молодим директором. – К.: Рад. школа, 1977. – 638 с.
26. Ушинський К. Людина як предмет виховання. Спроба антропологічної антропології // Вибр. пед. твори: У 2 т. – К., 1982. – Т.1.
27. Хрестоматія по истории педагогики // Под ред. С.А. Каменева, сост. Н.А. Желваков. – М., 1936 г. // <http://www.detskiysad.ru/raznlit/istped.html>.

Допоміжна

1. Айсмонтас Б.Б. Теория обучения: схемы и тесты. – М.: ВЛАДОС – ПРЕСС, 2002. – 176 с.
2. Алексюк А. Загальні методи навчання в школі. – К.: Рад. шк., 1973. – 255 с.
3. Алексюк А.М. Принцип, закономірності, закон у педагогіці // Рад. шк. – 1980. – №12. – С 31–35.

4. Аналіз уроку: збірник / упоряд. Н.Мурашко. – К.: Шкільний світ, 2008. – 128 с.
5. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Просвещение, 1989. – 192 с.
6. Беспалько В.П. Теория учебника: Дидактический аспект. – М.: Педагогика, 1988. – 160 с.
7. Бех І.Д. Принципи інноваційної освіти // Освіта та управління. – 2005. – №8. – С. 3-4.
8. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод, посіб. – К: ІЗМН, 1999. – 203 с.
9. Бондар В.І. Дидактика: підруч. для студ. вищ. пед. навч. закл. – К.: Либідь, 2005. – 264 с
10. Ващенко Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів. – К.: Укр. видавнича спілка, 1997. – 441 с.
11. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. – Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с.
12. Вовк Л.П., Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка: завдання і ситуації. Практикум. – К.: Знання–Прес, 2006. – 423 с.
13. Выбор методов обучения в средней школе / под ред. Ю.К.Бабанского. – М.: Высш. шк., 1981. – 191 с.
14. Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). – Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1992. – 291 с.
15. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении. – М.: Педагогика, 1972. – 424 с.
16. Дидактика средней школы / под ред. М.Н. Скаткина. – М.: Просвещение, 1982. – 319 с.
17. Дистервег А. Пособие к образованию немецких учителей // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. – М., 1981. – С. 353–414.
18. Дроб'язко П.І. Українська національна школа: витоки і сучасність. – К.: Академія, 1997. – 181 с.
19. Дубасенюк О.А., Антонова О.Є. Методика викладання педагогіки: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл., в яких здійснюється підгот. пед. працівників. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – 492 с.

20. Енциклопедія освіти / Акад.пед.наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
21. Єріна А.М., Захожай В.Б., Єрін Д.Л. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 212 с.
22. Загвязинский В.И., Амонашвили Ш.А., Закирова А.Ф. Идеал, гармония и реальность в системе гуманистического воспитания // Педагогика. – 2002. – № 3. – С. 3–11.
23. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посібник для студентів вищ. пед. навч. закладів, 2-е вид. К.: КНТ, 2008. – 528 с.
24. Ительсон Л.Б. Математические и кибернетические методы в педагогике. – М.: Просвещение, 1964. – 248 с.
25. Ігнатович С.І., Туряниця В.В. Якість роботи вчителя: кваліметричний підхід. – Ужгород, 2001. – 141 с.
26. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб. для студ. / С.Г. Карпенчук; ред. Т.М. Коліна, Л.О. Біда. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища шк., 2005. – 341 с.
27. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва: навч. посібник. – К.: Вища шк., 1993. – 320 с.
28. Ковальчук В.В., Моїсєєв Л.М. Основи наукових досліджень: навч. посібник. – 3-е вид., перероб. і допов. – К.: ВД «Професіонал», 2005. – 240 с.
29. Ковальчук Л.О. Основи педагогічної майстерності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 604 с.
30. Кондрашова Л.М. Сборник педагогических задач. – М.: Просвещение, 1987. – 144 с.
31. Костюк Г.С. Навчально–виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
32. Кравець В.П.. Історія української школи і педагогіки. Курс лекцій: навчальний посібник. – Тернопіль, 1994. – 360 с.
33. Кравець В.П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва: навч. посіб. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
34. Крайг Г. Психология развития. – СПб.: Питер, 2000. – 992 с.
35. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навчальний посібник для вищих навчальних закладів. – К: Кондор, 2006. – 206 с.

36. Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.О. Основи національного виховання. Концептуальні положення. – К.: ІСДО, 1993. – 109 с.
37. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.
38. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посібник / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – 2-е вид., випр. та доп. – Харків: ОВС, 2002. – 400 с.
39. Мартиненко С.М., Хоружа Л.Л. Загальна педагогіка: навч. посіб. – К.: МАУП, 2002. – 176 с.
40. Махмутов М.И. Современный урок. 2-е изд. М.: Академия 1985. – 246 с.
41. Мешко О., Янкович О., Мешко Г. Короткий виклад курсу «Історія української школи і педагогіки»: навч. посібник. – Тернопіль, 1999. – 95 с.
42. Немов Р.С. Психология: учебник для студ.высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. – 4-е изд. – М.: ВЛАДОС, 2001. – Кн. 3: Психодиагностика. – 640 с.
43. Оконь В. Введение в общую дидактику / пер. с польского. – М.: Педагогика, 1990. – 256 с.
44. Онищук В.А. Урок в современной школе : пособ. для учителя. – М.: Просвещение, 1986. – 160 с.
45. Освітні технології: навч.-метод. посібник / О.М.Пехота та ін.; за заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К, 2001. – 256 с.
46. Педагогічна майстерність: Підруч. /І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін. / за ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища шк., 1997. – 397 с.
47. Педагогічна мудрість віків: навч. посіб. / уклад. В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський. – К.: Знання, 2009. – 411 с. (Навч.–метод. комплекс з педагогіки).
48. Підласий І.П. Як підготувати ефективний урок. – К.: Вища шк., 1989. – 320 с.
49. Полонский В.М. Понятийно–терминологический аппарат педагогики // Педагогика. – 1999. – № 8. – С. 16 – 23.
50. Практикум з педагогіки: Навч. посібник: Вид. 3-тє, доп. і перероб. / за заг. ред. О.А. Дубасенюк. – К.: Центр навчальної літератури», 2004. – 464 с.

51. Практична педагогіка. 99 схем і таблиць / автори-уклад. Н.П. Наволокова, В.М. Андрєєва.– Х.: ВГ «Основа», 2008. – 117 с.
52. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X–поч. XX ст.): нариси / відп. ред. М.Ярмаченко. – К.: Рад. школа, 1991. – 384 с.
53. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 1988. – 397 с.
54. Смирнов В.И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях. – М.: Педагог. общество России, 1999. – 416 с.
55. Стельмахович М.Г. Теорія і практика українського національного виховання. – Ів.–Франківськ, 1996.
56. Стеченко Д.М., Чмир О.С. Методологія наукових досліджень: підручник. – К.: Знання, 2005. – 309 с. (Вища освіта XXI століття).
57. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення: навч.-метод. пос. – К.: ІЗМН, 1998. – 336 с.
58. Ступарик Б. Шкільництво Галичини(1772–1939 рр.) – Івано-Франківськ, 1994. – 143 с.
59. Сучасні системи вищої освіти: порівняння для України / В.Зубко; Нац.ун-т Києво-Могилянська академія. – К.: КМ Akademia, 1997. – 290 с.
60. Химинець В.В., Стрічик П.П., Качур Б.М., Талапканич М.І. Освіта Закарпаття: монографія. – Ужгород: Карпати, 2009. – 464 с.
61. Чайка В. Педагогіка (тестові завдання). Навч. посібник для студ. вищих пед. закладів освіти. – Тернопіль: ТДПУ, 2000. – 168 с.
62. Чельшкова М.Б. Теория и практика конструирования педагогических тестов: учебное пособие – М.: Логос, 2002. – 432 с.
63. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. – 5-те вид. – К.: Знання, 2006. – 307 с.
64. Ярмаченко М. Педагогическая деятельность и творческое наследие А.С.Макаренко. – К., 1989. – 191 с.

Періодичні видання

Газети «Освіта», «Освіта України», «Педагогічна газета»;
журнали «Рідна школа», «Педагогіка і психологія».

Інформаційні ресурси

1. www.mon.gov.ua МОН України.
2. www.library.edu-ua.net/ Державна наук.-пед. бібліотека ім. В.О.Сухомлинського.
3. www.nbuv.gov.ua Національна бібліотека України ім.В.І.Вернадського.
4. www.ukped.com педагогічна література.
5. <http://enc-dic.com/pedagogics> педагогічна енциклопедія.
6. www.pedmir.at.ua сайт для педагогів-організаторів.
7. <http://pedagogika.at.ua/>
8. <http://paidagogos.com>
9. <http://www.portal-slovo.ru/pedagogy/>
10. http://www.foxdesign.ru/aphorism/author/author_m.html
(www.aforism.su) афоризми, народна педагогіка.

Навчальне видання

ПЕДАГОГІКА

Конспект лекцій

Упорядники:

Кухта Марія Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент;
Маляр Любов Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент

Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Ум.друк.арк. 6,04. Обл.вид.арк. 3,46. Зам. № 62.
Тираж 100 прим.

Оригінал-макет виготовлено
у редакційно-видавничому відділі ДВНЗ «УжНУ»
88015, м. Ужгород, вул. Заньковецької, 89.
E-mail: dep-editors@uzhnu.edu.ua

Видавництво УжНУ «Говерла».
88000, м.Ужгород, вул. Капітульна, 18.
E-mail: goverla-print@uzhnu.edu.ua
*Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія 3т № 32 від 31 травня 2006 року*

П 24

**Педагогіка: конспект лекцій. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. – 100 с.
ISBN 978-617-7333-39-4**

Навчальне видання являє собою конспект лекцій з курсу «Загальна педагогіка». Він адресований студентам вищих навчальних закладів педагогічних спеціальностей за освітнім ступенем підготовки «бакалавр», учителям і вихователям загальноосвітніх шкіл, методистам.

УДК 37(075.8)